oktober 1962
jaargang 17 - no. 9

DE NIEUWE STEM

maandblad
voor
cultuur
en
politiek

DE NIEUWE STEM, maandblad voor cultuur en politiek, verschijnt de eerste van iedere maand.

Oprichters: N. A. Donkersloot - O. Noordenbos - H. J. Pos - J. M. Romein.

Redactie: de twee eerstgenoemde oprichters - T. Haan - Fr. de Jong Edz. - Ank Steenis - W. F. Wertheim; voor Vlaanderen: J. Kruithof.

De redactieraad bestaat uit: Prof. Dr. R. F. Beerling - Dr. J. J. Buskes - Mr. G. J. P. Cammelbeeck - J. B. Charles - Dr. B. Delfgaauw - Dr. P. J. Meertens - Dr. A. Romein-Verschoor - Th. van Tijn.

Uitgave: Uitgeverij „NIMO", Monnickendam
Kerkstraat 48-50 – Telef. (02995) 336

Vertegenwoordiging voor België:
Uitgeverij-Boekhandel S. M., „Ontwikkeling", Somersstraat 22, Antwerpen, tel. 33 86 59, postrekening 383 38

Het abonnementsgeld kunt U storten op giro 252646 t.n.v. adm. De Nieuwe Stem, Kerkstraat 48-50, Monnickendam.

Men wordt verzocht kopij, recensie-exemplaren enz. niet te zenden aan de redacteuren persoonlijk, maar aan het secretariaat der redactie: Mevr. S. Prins, Schalk Burgerstraat 32 3, Amsterdam-O. Inzendingen worden alleen in behandeling genomen, wanneer de kopij getypt en persklaar is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopij zelf is vermeld.

Het abonnement kan uitsluitend ingaan op 1 januari of 1 juli en kost voor Nederland *f* 11,50 per jaar (*f* 6,50 per half jaar). Voor België Bfr. 175 per jaar. Voor buitenland *f* 15,– resp. Bfr. 225. Voor studenten ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs resp. *f* 10,– en Bfr. 150.
Losse nummers *f* 1,50, resp. Bfr. 25.

Tristan Maas

J. J. Buskes

BOVENGEWELDDADIGE WEERBAARHEID

II

ALBERT LUTHULI EN MARTIN LUTHER KING

Prof. De Graaf noemt het belangrijk en merkwaardig, dat de herleving van de echt-christelijke bovengewelddadige weerbaarheid plaats vindt in de wereld van de negers, die daarbij uit christelijke bron putten, al doen zij hun voordeel met ervaringen en technieken van Gandhi.

Wij illustreren deze uitspraak van prof De Graaf met enkele gegevens over twee bovengewelddadige acties uit de wereld der negers.

Albert Luthuli

Albert John Luthuli werd in 1898 in de buurt van Bulawayo in Rhodesië geboren. Zijn vader, die afkomstig was uit Zoeloeland in Zuid-Afrika, werkte in Rhodesië een aantal jaren als evangelist van de Zevendedagsadventisten. In 1908 keerde het gezin naar Zuid-Afrika terug en vestigde zich in het noorden van Natal.

Albert ontving zijn opleiding in Lovedale — „Adams College" — een van de oudste Amerikaanse zendingsposten. Hij werd onderwijzer. In 1935 kwamen leden van de Abase-Makolweni-stam bij hem met het verzoek, of hij hun „chief" wilde worden. Het kleine reservaat in de valei van Groutville was er slecht aan toe. De bodem was ziek en de opbrengst van de suikerplantages was gering. Gezag ontbrak en van het bestuur van de stam kwam niets terecht.

Luthuli stond voor een moeilijke keus. Om stamhoofd te worden, moest hij een goed gesalarieerde betrekking opgeven, om terug te keren tot het primitieve leven van het oude stamverband. Hij werd stamhoofd en bleef dat zeventien jaar. Hij bracht de stam tot nieuw leven. De armoe maakte plaats voor welvaart.

In 1948 nam Luthuli als afgevaardigde van de Christelijke Raad van Zuid-Afrika deel aan een conferentie in India en hield hij voor de Congregationalisten lezingen in Amerika. Toen hij in Zuid-Afrika terugkeerde, begon hij een rol te spelen in het werk van het African National Congress, de verzetsbeweging van de negers tegen de apartheidspolitiek in Zuid-Afrika. In 1952 werd hij voorzitter van de sectie in Natal. Het was het jaar, waarin een bovengewelddadige actie werd georganiseerd en een poging werd ondernomen zowel de negers als de Indiërs voor deze actie te interesseren.

Toen de actie haar hoogtepunt bereikte, werd Luthuli door de secretaris van het ministerie van naturellenzaken naar Pretoria ontboden. Hem werd een ultimatum gesteld: aftreden als chief van zijn stam of aftreden als voorzitter van de sectie Natal van het African National Congress. Dat voorzitterschap werd door de regering beschouwd als een deloyale houding tegenover de staat. Luthuli kreeg twee weken bedenktijd. Zijn antwoord op het ultimatum was voor geen misverstand vatbaar: „Ik weiger. Ik beschouw geweldloos passief verzet als een niet-revolutionaire en daarom volstrekt legitieme en menselijk-politieke strijdmethode voor een volk, aan hetwelk alle effectieve vormen van strijd ontzegd worden. Daarom zie ik geen wezenlijke tegenstrijdigheid in het tweevoudig leiderschap van mijn volk".

Op 12 november 1952 werd Luthuli door de regering als stamhoofd ontslagen. In een pamflet van vier pagina's gaf hij rekenschap van het gebeurde. De titel van het pamflet was: „De weg naar de vrijheid loopt via het kruis". * Het was voluit een geloofsgetuigenis. Hij vertelde, dat hij dertig jaar getracht had, met grote ijver en groot geduld te werken voor

het welzijn en de vooruitgang van zijn volk en voor vreedzame verhoudingen in de veelrassige Zuidafrikaanse samenleving. Wat is het resultaat van al die jaren van gematigdheid geweest? Is er een wederkerige verdraagzaamheid en gematigdheid gegroeid bij de regering? Neen! De laatste dertig jaren hebben het grootste getal wetten opgeleverd, die de rechten en de vooruitgang van de negers beperken. Nu zijn ze zo ver, dat ze vrijwel geen rechten meer hebben! Luthuli roept in dit pamflet zijn volk op tot de bovengewelddadige strijd tegen de rassendiscriminatie.

Een maand later werd de veertigste jaarvergadering van het African National Congress in Johannesburg gehouden. Luthuli werd er tot voorzitter gekozen. Hij nam de benoeming aan en zei: „Wat mij in de toekomst te wachten staat, weet ik niet. Het kan zijn spot, gevangenis, concentratiekamp, stokslagen, verbanning of zelfs de dood. Ik kan de almachtige God slechts bidden, mijn beslissing te bekrachtigen, zodat geen van deze grimmige mogelijkheden mij ervan terughoudt, alles op alles te zetten om terwille van de zaak van de goede naam van mijn geliefd land dat land te maken tot een wezenlijke democratie."

Op de vraag van een Zuidafrikaans weekblad, of hij verwachting voor Zuid-Afrika had, antwoordde hij: „Ja, ik ben er vast van overtuigd, dat de verschillende rassen in vrede met elkaar kunnen leven, maar zij moeten daartoe zelfzucht en vrees prijsgeven".

Luthuli is ervan overtuigd, dat de negers zelf hun rechten en vrijheden zullen moeten veroveren. Hij is dankbaar, wanneer bepaalde groepen van blanken meewerken, maar de strijd voor de bevrijding van de naturellen is zeer wezenlijk een naturellenstrijd. Deze strijd moet gestreden worden als een rechtsstrijd met geweldloze middelen. Op een massameeting zei Luthuli: „Laten wij ons nooit schuldig maken aan geweld, zelfs dan niet, wanneer wij te maken krijgen met extreme provocatie". De geweldloosheid is voor hem niet enkel een techniek, maar ook en in de eerste plaats een levenshouding. Zijn verlangen is, de verzetsbeweging der negers bewust te maken van haar

verantwoordelijkheid en haar toe te rusten tot een positieve en geweldloze actie. Hij is een overtuigd en toegewijd christen. Een eenvoudig welhaast kinderlijk geloof correspondeert op zijn ontwapenende humor en menselijkheid.

In de grote steden van Zuid-Afrika mag Luthuli op voorschrift van de regering niet komen. Toen hij in 1955 ernstig ziek was, moest aan de regering toestemming worden gevraagd, voor zijn opname in een ziekenhuis te Durban. Het spreken in het openbaar is hem verboden. Verschillende malen werd hij gearresteerd en gevangen gezet. Toen ik hem in het ziekenhuis opzocht, vertelde hij mij met vreugde, dat overal in Zuid-Afrika bidstonden voor hem werden gehouden. Met nadruk vroeg hij mij, of wij in Nederland voor hem en de verzetsbeweging wilden bidden: geen verbittering, geen haat, geen geweld! Vooral moesten wij bidden, of God de negers in hun strijd voor haat bewaren wilde: „Het gevaar, dat Zuid-Afrika bedreigt is, dat, als de blanken eenmaal tot de liefde bekeerd worden, zij te laat tot de ontdekking zullen komen, dat de zwarten alleen nog maar kunnen haten".

Gandhi heeft op Luthuli vooral via zijn zoon Manilal, die in Phoenix, een Indiase nederzetting in de buurt van Durban, het werk van zijn vader voortzette, grote invloed gehad. Er is tussen deze twee — tot aan de dood van Manilal toe — een voortdurend en vruchtbaar contact geweest. Het is Gandhi geweest, die Luthuli de betekenis van de Bergrede heeft doen verstaan.

Het was Luthuli, die samen met enkele andere leiders in 1952 het plan ontwierp tot een bovengeweldadige verzetsactie van negers, Indiërs en Kleurlingen.

In december 1951 richtte men zich tot dr. Malan, de toenmalige eerste minister, en deelde hem mee, dat, indien bepaalde apartheidswetten, waarin rasdiscriminatie tot recht werd geproclameerd, niet voor februari 1952 herroepen werden, een verzetsactie zou beginnen. Malan gaf een uitvoerig antwoord. De regering dacht er niet over, wetten, die al lange tijd geldigheid

hadden, te herroepen. De verschillen tussen blanken en niet-blanken waren niet door mensen gemaakt. Zij konden niet worden opgeheven. Gelijkstelling van blanken en niet-blanken zou voor alle groepen noodlottig zijn. Dat de genoemde wetten onderdrukking van de niet-blanken zou betekenen, ontkende Malan. Hij waarschuwde fel tegen het organiseren van verzet.

Oorspronkelijk was men van plan, de actie te starten op 6 april, de grote dag van de Van Riebeeck-herdenking, met een massademonstratie. De leiders waren echter bevreesd, dat dit al te provocerend zou zijn, en maakten die dag tot een dag van gebed.

De eigenlijke actie begon op 26 juni. Voor die datum werden demonstraties in verschillende steden gehouden en ontvingen de deelnemers een zekere training. Men gaf hun les in de geschiedenis van de verzetsbeweging en leerde hen de inhoud van de apartheidswetten. Ze werden ook geschoold in de toepassing van algehele geweldloosheid.

De beweging droeg van het begin af een religieus karakter. Overal werden bidstonden gehouden. Zo stonden in Port Elizabeth op de zondag, voordat de actie begon, tweeduizend negers in de stromende regen enkele uren voor de actie te bidden.

De vrijwilligers droegen de kleuren van het African National Congress: zwart, groen en geel. De negers zijn zwart, het land is groen en het goud van Zuid-Afrika is geel. Zij zongen altijd weer het naturellenlied: God behoede Afrika! Zij balden de vuist met de duim omhoog. De gebalde vuist is het symbool van wilskracht, de omhooggestoken duim het symbool van de vrijheid. Zij riepen: Afrika, Afrika!

De opzet was, de actie zes maanden te laten duren. En het eigenlijke verzet bestond in het overtreden van bepaalde apartheidswetten door enkele duizenden vrijwilligers. Zij gingen zitten op banken en in treincoupé's, die uitsluitend voor blanken bestemd waren. Zij lieten zich bekeuren en gevangen zetten en zaten hun straf uit. In de kortst mogelijke tijd zaten de gevangenissen vol. De regering liet op zeer korte ter-

mijn enkele wetten aannemen, die het mogelijk maakten, de overtreders van de apartheidswetten zeer streng te straffen: vele jaren gevangenis en stokslagen. Het bleek onmogelijk, de actie tot een permanente te maken.

Directe resultaten werden niet bereikt. Het enige indirecte resultaat was, dat de niet-blanken zich van hun potentiële macht bewust werden en de blanken ontdekten, wat er onder de niet-blanken gaande was. De actie heeft bij de blanken de vrees en bij de niet-blanken de hoop versterkt. In dit opzicht was de actie een evenement in de politieke ontwikkeling van de negers, dat overal diepe indruk maakte. Enkele blanken namen aan de actie deel, o.a. Patrick Duncan, de zoon van een vroegere gouverneur-generaal van Zuid-Afrika.

Tegelijkertijd heeft de actie bewezen, hoeveel risico's aan zulke massabewegingen verbonden zijn. In Oost-Londen en Port-Elizabeth kwam het tot gewelddadige uitbarstingen. Hoewel de verzetsbeweging voor deze uitbarstingen niet verantwoordelijk kan worden gesteld — de leiders spraken er zonder reserve hun afkeuring over uit — is het toch wel zeker, dat de emotionele atmosfeer, die zich in deze uitbarstingen ontlaadde, voor een deel het resultaat was van de massameetings. De relletjes bewezen, dat het niet eenvoudig is een geweldloze actie van negers te organiseren, die nog zoveel primitiever van aard en bovendien zoveel meer verproletariseerd zijn dan de Indiërs en de Kleurlingen. Daarom besloot de leiding na verloop van tijd de actie stop te zetten.

Het aantal niet-blanken, dat aan de verzetsbeweging deelnam was achtduizend. Men denke er aan, dat er in 1952 al negen millioen negers in Zuid-Afrika woonden. Het is ook zeer de vraag, of de grote massa der negers begrip voor een bovengewelddadige actie heeft. In Natal was de beweging het sterkst. Daar vindt nu eenmaal de bovengewelddadige actie in Zuid-Afrika haar oorsprong. Daar leeft nog altijd de geest van Gandhi.

Manilal Gandhi, de zoon van Gandhi, aarzelde

eerst. Hij was bang voor communistische invloed in de beweging. Hij meende bovendien, dat bovengeweld-dadige actie een veel langduriger en serieuzer training vereist. Ook Luthuli gaf achteraf toe, dat de scholing in de toepassing van de algehele geweldloosheid het zwakste punt in de voorbereiding was. De negers weten er nog zo weinig van. Alles wat zij ervan weten, hebben ze gehoord van hun Indiase collega's. Toch overwon Gandhi zijn aarzeling en nam hij na korte tijd actief aan de actie deel. Hij werd gearresteerd en gevangen gezet. Zijn voornaamste bijdrage bestond overigens in bidden en vasten.

Luthuli is tot op het ogenblik de leider van het African National Congress gebleven. De beweging is intussen een illegale ondergrondse geworden, omdat zij door de regering verboden werd. Vele malen is Luthuli gevangen gezet. Hij was één van de slacht-offers in het beruchte Hoogverraad-proces, waarin de door de regering aangewezen aanklager — Pirow — een volslagen nazi was en alle aangeklaagden ten-slotte werden vrijgesproken. Luthuli was ook één van de eersten, die op grond van de antisabotagewet in de zomer van 1962 op de zogenaamde „lijst" werden geplaatst. Hij mag aan geen enkele vergadering deel-nemen en geen enkel boek of blad mag meningen van hem publiceren.

Het aantal negers, dat op geweld aandringt, omdat de bovengewelddadige actie volgens hen uitzichtloos is, wordt steeds groter. Maar Luthuli blijft getuigen — een letterlijk citaat uit zijn autobiografie —: „Wij strijden niet met geweren en geweld en de gewapende macht van de supremacisten is machteloos tegenover de geest".

Martin Luther King

In het diepe zuiden van de Verenigde Staten voeren de negers de laatste jaren een bovengewelddadige actie, om een einde te maken aan de rassenscheiding. In 1960 deden zij dat in de restaurants. Zij gingen zit-

ten in snackbars, waar zij naar gewoonte alleen geholpen werden, als ze bleven staan, of ze gingen zitten in lunchrooms, waar zij helemaal niet mochten komen. Aan de deelnemers aan deze acties werden tien richtlijnen verstrekt, o.a.: Sla niet terug en scheld niet terug, als je geslagen of uitgescholden wordt! De tiende richtlijn — bijna had ik gezegd: het tiende gebod — luidde: Herinner je wat je geleerd werd door Jezus Christus, Mahatma Gandhi en Martin Luther King! Een waarschijnlijk voor velen vreemde drieëenheid. Toch minder vreemd dan zij denken. Deze drie namen, in deze volgorde genoemd, karakteriseren de verzetsactie. En voor wie het nog niet weten, zegt het handboek van de sit-down-actie: „Mahatma Gandhi verwierf India's onafhankelijkheid en Martin Luther King maakte een einde aan de segregatie in de bussen van Montgomery". Martin Luther King heeft het verhaal van de geweldloze opstand in Montgomery verteld in zijn „Stride towards freedom", in het Nederlands op voortreffelijke wijze vertaald door Margit de Sabloniëre en gepubliceerd onder de titel „Rosa stond niet op . . . .". Het is inderdaad een verhaal met in het midden een godsdienstige beschouwing en eindigend met een oproep aan blanken en zwarten en een belijdenis van het geloof in de geweldloosheid.

Dr. J. W. Schulte Nordholt, die erkent: „Wat ik niet weet en waar ik altijd over aarzel en mee rondloop: hoe konsekwent is het christendom op aarde?", beveelt dit boek aan alle christenen aan: „Het is een teken".

„De geschiedenis", zo zegt hij, „kent zo nu en dan die merkwaardige hoogtepunten, crisisperioden, waarin alle lijnen op eenmaal samenkomen, en in dat knooppunt van gebeurtenissen vallen beslissingen, die van het grootste belang blijven".

Van zo'n dramatisch stuk historie geeft dit boek het boeiende verhaal, geschreven als het is door een ooggetuige, die zelf als leider betrokken was bij het gebeuren en wiens verhaal in wezen een verantwoording van zijn werk is.

Het verhaal begint op 1 december 1955.

De achtentwintig-jarige King is dominee van de Dexter Baptist Church in Montgomery, de hoofdstad van Alabama. Vrijwillig is hij naar het zuiden getrokken, hoewel hij een zeer aantrekkelijk aanbod had, om in het noorden te blijven. Zijn vader was dominee en zijn moeder de dochter van een dominee. King komt uit een negermilieu, waarin de rassenscheiding zeer sterk als onrecht doorleefd werd.

Op 1 december 1955 weigert mevrouw Rosa Parks, in een bus op te staan voor een blanke. Met haar weigering gaf Rosa Parks onversaagd te kennen, dat zij het beu was. Het was een individuele uiting van een menselijk verlangen naar waardigheid en vrijheid. Mevrouw Parks werd gearresteerd.

Met dat nee van Rosa Parks begint het zuiden op zijn grondvesten te schudden. De negers komen in beweging en maken plannen voor een tegenactie. En dan is daar dr. Martin Luther King, die de leider van de negers in hun boycot van de busonderneming wordt gedurende een heel jaar van strijd en dan daarna de leider van alle negers in het zuiden in hun strijd tegen de rassenscheiding.

Ik ga het verhaal van King niet navertellen. Ieder kan het lezen. Het is bovenmate boeiend en ontroerend. King is een man van een sterke geloofsovertuiging en bovendien een goed organisator. Hij moest een jaar lang zorgen voor het vervoer van bijna achtienduizend negers naar en van hun werk. Hij werd gearresteerd en weer vrijgelaten. Hij kreeg steeds meer dreigbrieven. Eind januari 1956 ontplofte een bom in het portiek van zijn pastorie. Het lukte King om de negers van gewelddadige tegenmaatregelen terug te houden. Was het hem niet gelukt, dan zou de actie op een bloedbad zijn uitgelopen. In Montgomery wonen 70.000 blanken en 50.000 negers.

Op 20 december 1956 werd de overwinning behaald. Het Opperste Gerechtshof verklaarde toen in hoogste instantie de rassenscheiding in de bussen onwettig.

Ook daarna kwam er geen einde aan de gewelddadigheden der blanken. Er werd vanuit rijdende

wagens op de negers en hun huizen geschoten. Er werden bomaanslagen gepleegd, vooral op negerkerken, die de vuurhaarden waren van de actie. Maar de geweldloosheid bleef de richtlijn: Jezus Christus, Mahatma Gandhi en Martin Luther King!

Dr. Schulte Nordholt spreekt over drie lijnen, die in de busboycot samenkwamen.

Allereerst de strijd tegen de segregatie, een strijd met wettige middelen en gesteund door de hoogste rechterlijke macht, toch een strijd, die heel lang duurt, want Amerika kent geen dictatuur. De actie van King is een brok van deze langdurige strijd tegen de rassenscheiding. Die strijd heeft hij gewonnen. Hij is de man van de geweldloosheid. Zijn pacifisme is echter geen lafheid, maar weerbaarheid. Zijn parool is: weerloos te wapen, want het kwade moet overwonnen worden, niet door geweld — dan overwint het kwade — maar door het goede.

In de tweede plaats de rol van de kerk in de wereld en de geschiedenis. De rasdiscriminatie heeft de negers murw en onderworpen gemaakt. Zij zoeken hun toevlucht bij Jezus en in het hiernamaals: „Nimmermeer willen wij slaven zijn, willen liever begraven zijn, Gods hart zal onze haven zijn". Zo werd het evangelie hemeltroost, maar de bijbelse boodschap van gerechtigheid en liefde geraakte op de achtergrond. Het hiervoormaals kwam niet meer in zicht. Wanneer de kerk echter het evangelie verstaat — en King verstaat het evangelie — staat zij naast de ontrechten en de verworpenen der aarde en geeft zij hun haar zegen in hun strijd tegen het onrecht en voor het recht. Zo gebeurde het in Montgomery. De beweging droeg een godsdienstig karakter. Zij werd gedragen door het geloof in Christus. Het gehele jaar door kwamen de strijders samen in de kerk. Daar baden ze en zongen ze hun liederen van bevrijding. Daar hoorden zij de boodschap van het Koninkrijks Gods voor deze aarde.

In de derde plaats de ontwikkeling van Amerika. De strijd werd gestreden in volle vrijheid. Dr. Schulte Nordholt zegt: het goede en het kwade kregen beide hun kans. Men kan niemand dwingen tot het goede.

Men moet een beroep doen op het geweten en ieder doen verstaan, dat het gaat om de mens en de menselijkheid. Dat hebben de negers begrepen. Een oude vrouw, op weg van haar werk, naar huis lopend de lange weg, doodmoe — de bus wordt geboycot — krijgt van een neger het aanbod, mee te rijden in zijn auto. Zij antwoordt, dat hij door kan rijden zonder haar: „Ik loop niet voor mij zelf, ik loop voor mijn kinderen en kleinkinderen". En verder ging zij, te voet naar huis.

Hoe is King tot zijn overtuigingen gekomen?

Hij was een christen, zoals de meeste christenen, maar hij had Thoreau's „Essay on civil disobedience" gelezen en in dat beslissende jaar 1955—1956 ging hij verstaan, dat christenen hun medewerking aan een verfoeilijk systeem moeten ontzeggen, willen ze trouw blijven aan God en het eigen geweten.

Als de actie begint en King de meest beslissende toespraak van zijn leven houdt — een toespraak van ruim een kwartier — weet hij wat hij wil: een toespraak strijdvaardig genoeg, om zijn rasgenoten in staat van daadkracht, en gematigd genoeg, om deze daadkracht binnen de christelijke grenzen te houden. Hij sprak tot vierduizend mensen over de strijd voor het recht, gestreden vanuit het christelijk geloof en in de geest der christelijke liefde: „Laat niemand u zo omlaag halen, dat u hem gaat haten". Het slot luidde: „Indien jullie moedig wilt protesteren en toch met waardigheid en christelijke liefde, dan zullen, wanneer door de volgende generaties het boek der geschiedenis zal worden bijgeschreven, de geschiedschrijvers een ogenblik de pen laten rusten en zeggen: toen leefde er een groot volk, een zwart volk, dat een nieuwe gezindheid en waardigheid inbracht in de aderen der menselijke beschaving! Dit is de uitdaging en de geweldige verantwoordelijkheid, waarvoor wij staan".

Volgens King zelf kunnen de busboycot en de hele actie niet verklaard worden zonder een godsdienstige dimensie. Het grondbeginsel werd later geweldloos verzet, lijdelijk verzet of non-coöperatie genoemd. In

het begin spraken de negers alleen over christelijke naastenliefde. Het was de Bergrede, die King en de negers inspireerde. Het was Jezus, die hen aanspoorde tot verzet met het creatieve wapen der liefde.

Het was de geest van Christus, die de beweging bezielde, maar het was Gandhi, die zorgde voor de techniek en de strijdmethoden. Het ging om het christelijk gebod der liefde, ten uitvoer gebracht met Gandhi's methoden van satyagraha en ahimsa. Het brute geweld moest worden weerstaan met waarheidskracht en geweldloosheid. Het wapen van de geest tegen de geest van het wapen!

King had Marx en Nietzsche en vele Amerikaanse theologen gelezen. Hij had veel van hen geleerd. Maar Gandhi deed hem meer.

Hij hoorde over Gandhi van dr. Mordecaih Johnson van Philadelphia. Deze had een reis naar India gemaakt. Ik ontmoette deze beminnelijke blanke neger, van wie een electriserende kracht uitgaat, in India, in Shantiniketan en Sevagram, twee vuurhaarden van het godsdienstige en culturele leven in India. Tagore en Gandhi leefden en werkten er.

In mijn itinerarium schreef Johnson, zes jaar voordat de busboycot in Montgomery begon: „De grootste vreugde is in het leven verbonden met het grootste verdriet. Dat blijkt duidelijk in de liederen van de Amerikaanse negers, die zo geleden hebben, maar wier liederen, vervuld van verdriet, tegelijkertijd vervuld zijn van een bruisende vreugde, die aan het wonderbaarlijke grenst. Zij schijnen op de bodem van de beker met verdriet een bron van vreugde te hebben gevonden, welke het verdriet niet opheft, maar hun een kracht geeft, om het met grote blijdschap te dragen. Deze combinatie van verdriet en vreugde openbaart zich het rijkste in het leven van de heiligen. Dat wordt ons duidelijk in het leven van Jezus. En in het leven van Gandhi, die zoveel geleden heeft, horen wij de melodie van een niet aflatend lachen en een speelse vreugde van kinderen, die het diepste levensgeheim openbaart".

Deze synthese van verdriet en vreugde is er ook in

het leven van King.

Hij bestudeerde de geschriften van Gandhi en zijn conclusie was: „Gandhi is waarschijnlijk de eerste in de geschiedenis, die Jezus' leer van naastenliefde heeft weten uit te heffen boven de individuele verhoudingen tot een machtige en doeltreffende kracht op grote schaal. Voor Gandhi was de naastenliefde een krachtig instrument voor sociale en collectieve hervormingen".

Voordat King Gandhi had gelezen, meende hij, dat de geboden van Jezus alleen iets betekenden in persoonlijke verhoudingen. Na het lezen van Gandhi zag hij in, hoezeer hij zich had vergist. Zij betekenden niet alleen iets in persoonlijke verhoudingen, maar ook in conflicten tussen rassen en volken. King ging verstaan, dat de methode van Gandhi de enige principiëel en practisch verantwoorde methode is voor onderdrukte volken in hun strijd voor de vrijheid.

Het ware bijbelse pacifisme is niet: het kwade niet weerstaan, maar: het kwade geweldloos weerstaan. Daarom is de geweldloosheid meer dan een beginsel, het is een levenshouding, die gekarakteriseerd wordt door het woord: als er bloed moet vloeien, laten wij dan zorgen, dat het ons bloed is!

King noemt in zijn boek zes aspecten van de geweldloosheid als strijdmethode:

1. Het geweldloos verzet is niet een methode voor lafaards.
2. Het geweldloos verzet is er niet op uit, de tegenstander te verslaan of te vernederen, maar zijn vriendschap en begrip te winnen.
3. Het geweldloos verzet richt zich meer tegen de machten van het kwade dan tegen hen die het kwade doen.
4. Het geweldloos verzet sluit in zich de bereidheid, het lijden te aanvaarden zonder wraak te nemen, de slagen van de tegenstander te incasseren zonder terug te slaan.
5. Het geweldloos verzet wijst niet alleen het uiterlijke, physieke geweld af, maar ook het innerlijke

geweld van de geest. Het weigert niet alleen, de tegenstander neer te schieten, het weigert ook, hem te haten. Het hart van de geweldloosheid is de liefde tot de naaste.

6. Het geweldloos verzet is gebaseerd op de overtuiging, dat er een ontwikkeling is in de richting van de gerechtigheid. Het sluit een vast vertrouwen in de toekomst in.

King besluit zijn boek met deze woorden: „Arnold Toynbee zegt, dat het wel eens de neger zou kunnen zijn, die aan de westerse beschaving de nieuwe geestelijke dynamiek zal verlenen, waaraan zij zo dringend behoefte heeft, om zich te kunnen handhaven. Het is zelfs niet onmogelijk, dat de neger in zijn trouw aan de geweldloosheid een uitdaging zal zijn voor de volken der aarde, om ernstig te zoeken naar een alternatief voor oorlog en vernietiging... In deze tijd is het alternatief niet langer: geweldloosheid of geweld. Het gaat om geweldloosheid of non-existentie. Misschien doet God in de neger een beroep op deze eeuw, een eeuw, die snel haar noodlot tegemoet gaat. Het beroep neemt de vorm aan van een waarschuwing: allen, die het zwaard nemen, zullen door het zwaard vergaan".

Tot op de dag van vandaag is King aan de bovengewelddadige strijdmethode trouw gebleven. En tegen de verwachting van velen in wordt zijn strijd met succes bekroond.

* Het pamflet staat in z'n geheel afgedrukt in de autobiografie van Luthuli „Let my people go", die in 1962 bij Collins in Londen verscheen.

Elisabeth Augustin

HET KIJKGAT

Het was donker op de gang, zo donker als het soms in een droom kan zijn. Je merkt het niet dadelijk. Pas achteraf, als je weer wakker bent of nog kort voordat je wakker wordt valt het je op: waarom was het dan zo donker, was het dan avond, brandde er dan geen lamp, geen lantaren? Op de gang brandde geen lamp, alleen maar buiten op het trapportaal moet er een hebben gebrand, een gaspitje waarschijnlijk, ik weet dat nu niet meer, ik weet nu alleen nog dat het binnen donker en buiten licht was. Maar het is ook mogelijk dat ik me vergis, dat ik alleen maar in mijn herinnering alles zo donker zie. Als men aan het verleden denkt, aan lang geleden, dan is het immers meestal zo alsof men door een lange tunnel gaat, van het einde naar het begin. De hele tunnel is zwart en pas daar waar de herinnering op komt dagen, begint het te schemeren. Nee, het zal wel vroeg in de avond geweest zijn, misschien had ik juist mijn boterham gegeten en mijn melk gedronken. In Duitsland aten we immers 's avonds boterhammen. En dat ik melk moest drinken dat is zo goed als zeker. Ik moest alles eten en drinken wat naar men zei noodzakelijk was voor mijn gezondheid, en daar behoorde melk natuurlijk bij. In ieder geval waren we samen in de kamer geweest, mama en ik. Papa niet, die was misschien gaan kegelen of gaan kaarten. Hij liet ons twee avonden per week alleen en mama ergerde zich en beklaagde zich erover maar helpen deed het niet en met dit verhaal heeft het immers ook niets te maken, het komt er niet zozeer op aan of papa die avond thuis was of niet. Als hij thuis was gebleven zou hij waarschijnlijk precies zo hebben gehandeld als mama of nauwelijks anders. Misschien zou hij mij niet naar

de donkere of schemerige gang hebben gestuurd, misschien zou hij niet van mij gevergd hebben te liegen, papaatje. Ik was immers zijn kleine schooier. Wij beiden begrepen elkaar, al schold hij mij soms ook uit of gaf hij me een enkele keer een klap in mijn gezicht. Van hem kon ik dat velen, als hij zoiets deed was het verdiend. Mama schold je uit als je helemaal niets op je kerfstok had en liet je je gang gaan als ze je iets had moeten verbieden of wegnemen. Voor haar had ik dan ook weinig ontzag en haar goedhartigheid en toegeeflijkheid heb ik haar slecht geloond. Och, laten we daarover zwijgen, zij is dood, en wat voor dood stierf zij! Stil maar, het is nog niet zo ver, nog lang niet, we leven nog in de eerste jaren van deze eeuw, er branden nog gaslampen, en aan ander gas, aan gifgas, denkt nog niemand. Papa is niet thuis, alleen mama en ik zitten in de kamer en er is gebeld. Er is een keer, twee keer, drie keer gebeld. Een aarzelend belletje was het met lange tussenpozen. Mama weet meteen wie op zo'n manier belt, zij legt haar vinger op haar mond, haar slanke, korte en bij de nagel iets naar buiten gebogen vinger. Ik ben nog klein maar ik weet wat dat te betekenen heeft. Ik weet ook wie er gebeld heeft en waarom mama niet naar de deur gaat en opendoet. Ik was er immers meestal bij als papa en mama met elkaar praatten, ik hoorde ook 's nachts in bed wat zij tegen elkaar fluisterden. Ik wist dat het oom Hugo niet voor de wind ging, dat hij te weinig verdiende en dat hij geld van papa had geleend. Hij had al een paar keer geld van hem geleend en het niet teruggegeven. Misschien kwam hij nu weer om geld en daarom wou mama niet opendoen, zij wou doen alsof niemand thuis was. Maar toen hoorden we al de huisdeur beneden en hoe iemand de trap opklom, met zware langzame stappen, en mama werd bleek en staarde mij aan met haar grote bolle haast zwarte ogen die ik later net zo onprettig vond als haar naar buiten gebogen slanke, maar iets te korte vingers. Waarschijnlijk begon ook ik toen angstig te worden. Ik was immers altijd al bang voor inbrekers en bedelaars, ja vooral ook voor bedelaars,

die soms hun voet tussen deur en deurstijl schoven als men de deur op een kier had geopend om hun een snee brood te geven. Ook voor venters was ik bang, die eerst vriendelijk schoenveters of hechtpleisters voor het kijkgat hielden en, als men niets kocht, konden gaan tieren en op de deur bonzen. Wij zullen elkaar wel hebben aangestaard, mama en ik, en niet hebben geweten wat te doen. Ja, nu lijkt het mij het meest waarschijnlijk dat mama niet wist wat te beginnen en dat zij tenslotte gewoon uit radeloosheid op het idee kwam dat ik naar de woningdeur moest gaan en tegen oom Hugo zeggen dat ik alleen thuis was en dat de deur op slot was, dat papa en mama de sleutel mee hadden genomen. Zij moet het tegen mij hebben gefluisterd terwijl oom Hugo al buiten voor de deur stond en weifelend begon te kloppen. Ik kan het nu heel goed begrijpen dat mama het gewoon niet over haar hart kon verkrijgen om oom Hugo te woord te staan en hem zijn verzoek te weigeren. Zij was niet tot zo iets in staat, papa had haar nooit in een dergelijke situatie moeten brengen, hij had zijn broer duidelijk moeten maken, mondeling of schriftelijk desnoods, dat het nu uit moest zijn, dat hij hem niets meer kon lenen. En zij, mama, had van een kind niet mogen vergen op de lange donkere gang te gaan staan en tegen een volwassene, tegen een familielid te liegen. Maar zij raakte altijd gauw in paniek. En ik geloof niet eens dat ik het een onprettige opdracht vond. Dat is juist het erge dat ik me herinner dat ik heel trots over die moeilijke opdracht naar buiten ben gegaan. Ik veronderstel dat ik die hele geschiedenis als een opwindend avontuur beschouwde. Binnen mama met haar angst en buiten ik, een klein meisje, dat de oorzaak van haar angst kon doen verdwijnen. Bang was ik in ieder geval niet meer, ik wist immers ook dat ik niet alleen thuis was. Misschien had ik voor alle zekerheid de kamerdeur een beetje open laten staan zodat het op de gang niet helemaal donker was. Ik liep op de tast naar de woningdeur en luisterde. Buiten bleef het een poos stil, zodat ik waarschijnlijk alleen maar het gas hoorde sissen, als er tenminste

buiten gas heeft gebrand. En toen zei oom Hugo iets. Ben jij het Hella, vroeg oom Hugo. Nee zei ik, mama is niet thuis en papa is ook niet thuis, ik ben alleen en de deur hebben ze op slot gedaan en de sleutel meegenomen. Ik zag licht branden zei oom Hugo buiten. Hij zei het verontschuldigend. En toen zei hij op dezelfde manier waarop papa m'n kleine schooier kon zeggen, hebben ze je helemaal alleen gelaten meisje en lig je nog niet eens in bed? Nee zei ik, maar ik ga nu naar bed, ik moet alleen nog Marietje uitkleden. Wie is dan Marietje vroeg oom Hugo achter de deur. Mijn pop, weet je dat dan niet antwoordde ik. En terwijl ik dat zei moet ik achteruit gelopen zijn, want ik was natuurlijk nog te klein om door het kijkgat te kunnen kijken en ik wou oom Hugo zien. Na een paar stappen te hebben gedaan kon ik oom Hugo zien, dat wil zeggen, waarschijnlijk zag ik niet meer dan zijn neus of zijn mond met de donkere snor die bewoog, want het kijkgat was klein en oom Hugo zei net slaap dan maar lekker, dan zal ik maar weggaan, welterusten oom Hugo riep ik. En toen werd het even licht achter het kijkgat en daarna weer donker, want oom Hugo bukte en keek naar binnen. Hij kon mij natuurlijk niet zien maar ik zag zijn oog, een bruin oog, net zo bruin als de ogen van papa waren, bruin met een witte veeg erin van het licht en opeens was ik helemaal niet meer trots en opgewonden, opeens was ik verdrietig omdat het oog daar buiten verdrietig keek en verdrietig keek het misschien omdat oom Hugo alles doorzag en liefst zou ik tegen hem hebben geroepen dat hij even wachten moest, dat ik naar een sleutel zou zoeken en de veiligheidsketting kon ik al helemaal alleen losmaken. Maar toen werd het weer licht achter het kijkgat en het bleef er licht en ik hoorde de stappen van oom Hugo op de trap, nog langzamer, nog zwaarder dan toen hij naar boven was gekomen. Waarschijnlijk ben ik nog een hele poos buiten op de gang in het donker blijven staan, want opeens hoorde ik mama fluisteren kom toch weer binnen, waarom blijf je daar toch zo lang staan. En waarschijnlijk werd de gang toen wat lichter omdat

mama de deur van de kamer wat verder open had geduwd en mij schoot te binnen dat ik al lang de huisdeur beneden dicht had horen vallen. Hoe lang geleden, dat had ik niet kunnen zeggen, toen niet en nu zou ik het al helemaal niet kunnen zeggen. Ik weet alleen dat ik het bruine oog achter het kijkgat nooit heb kunnen vergeten, dat ik het altijd weer voor mij zag ook al heb ik later jaren lang gedacht dat het het oog van papa was en dat het kwam doordat ik de ogen van papa, bruine verdrietige ogen, altijd lelijk heb gevonden. Lelijk is misschien niet het juiste woord, misschien kon ik die ogen alleen maar niet verdragen, net zo min als het zingen van mama. Ik moest altijd huilen als zij zong en omdat ik me daarover schaamde werd ik opstandig en begon ik te schreeuwen en met mijn voeten te stampen totdat zij ophield. Hoezeer je zoiets spijt achteraf, spijt dat je haar dat beetje zingen, dat beetje blijdschap niet hebt gegund. Maar daar is nu niets meer aan te doen en wie weet of ik het nu zou kunnen verdragen als zij weer haar liedjes zou zingen, de liedjes die zij waarschijnlijk nog van haar moeder had gehoord, zwaarmoedige liedjes waarvan ik soms een stukje van de tekst soms een stukje melodie heb onthouden hoewel ik zelf deze liedjes nooit heb gezongen. Nee, ik zou ze zelf nooit kunnen zingen en ik zou het ook nu niet kunnen hebben als mama ze weer zou zingen. Ik zou weglopen of in een hoek kruipen en mijn oren dicht houden. Het zijn niet de woorden en het is niet de melodie en het is niet eens de stem van mama met die hoge uithalen als zij zong, het is de tijd, de onherroepelijk voorbije tijd wat mij gek maakt als ik aan haar liedjes denk. De tijd waarin mama zong en nog jong was, al leek ze mij toen oud, de tijd waarin zij nog leefde en niets afwist, goddank nog niets afwist van de dingen die haar later zouden overkomen. Ik weet het nu, achteraf, ik weet het altijd ook al denk ik er niet meer aan en droom ik er niet meer van. En ik weet ook hoe papa is omgekomen en oom Hugo. En daarom zie ik nog altijd het oog van oom Hugo achter het kijkgat en nu weet ik ook dat het zijn oog is dat ik zie en niet dat van papa. En

misschien heb ik het toen op de donkere gang helemaal niet zo groot en dichtbij voor mij gezien, misschien heb ik me dat later alleen maar verbeeld. Ik moet immers een heel eind van de deur vandaan hebben gestaan, terwijl ik later de indruk had vlak voor het kijkgat te hebben gestaan. Mocht dat het geval zijn geweest dan had ik op een stoel moeten staan en waarom eigenlijk niet, waarom zou ik niet een stoel uit de keuken hebben gehaald en er op zijn geklommen om oom Hugo beter te kunnen zien? Misschien heb ik hem niet eens door het kijkgat gezien, misschien heb ik alleen maar door het sleutelgat gekeken en heeft oom Hugo gebukt, zodat ik zijn oog door het sleutelgat heb gezien, zonder dat er glas was tussen zijn oog en het mijne. Zulke bijzonderheden vergeet men langzamerhand. Men verwart het een met het ander. Maar de waarheid schuilt niet in de werkelijkheid, de waarheid schuilt in ons, in de indruk die de werkelijkheid in ons heeft verwekt. Hoe dan ook, het oog van oom Hugo zie ik nog altijd en ik kan soms heel rare dingen dromen, met open ogen bedoel ik. Twee of drie jaar geleden bijvoorbeeld, zoveel tijd moet er al weer overheen gegaan zijn, toen ik in de wachtkamer bij dokter Van Dijk een ooggetuigeverslag over Auschwitz las, niet het hele verslag, alleen maar een paar bladzijden in een Duits weekblad en ik keek naar de naam van de schrijver en toen bleek die schrijver dezelfde naam te hebben als papa, voornaam en achternaam. Papa kon natuurlijk niet over Auschwitz hebben geschreven, papa werd immers al twintig jaar geleden doodgeschoten, midden in Berlijn, op straat, toen ze hem uit onze woning hadden gehaald, maar een zoon van oom Hugo zou over Auschwitz geschreven kunnen hebben. Oom Hugo was in Auschwitz omgekomen, het was de eerste en de laatste keer dat we nog iets over hem hebben gehoord, na de bevrijding pas, en waarom zou een van zijn zoons de dans niet net nog zijn ontsprongen? Men hoort dergelijke gevallen wel meer en ik meen dat een zoon van oom Hugo de voornaam van papa had gekregen. Ik zat daar in de wachtkamer tussen andere

vrouwen in en droomde dat de auteur van dat verslag werkelijk de zoon van oom Hugo was, een neef van mij dus. Ik droomde dat ik hem op ging zoeken. Misschien woonde hij weer in Duitsland, in een ruïne, in een noodwoning, in een tehuis voor voormalige kampbewoners, want dergelijke tehuizen moeten nu toch wel bestaan in Duitsland, en hem waren in Auschwitz of in andere kampen de benen afgevroren of de tanden uitgevallen of men had ze hem eruit geslagen. Ik droomde dat hij zo lelijk, zo verminkt en zo verbitterd was dat geen vrouw iets met hem te maken wou hebben, niet eens een prostituée. Maar ik, ik wou naar hem toegaan en bij hem blijven en voor hem zorgen. En de geschiedenis van het kijkgat wou ik hem vertellen, ja, dat in ieder geval, dat was het belangrijkste, terwille van dat kijkgat zou ik hem immers alleen maar hebben opgezocht. Maar natuurlijk ben ik niet gaan informeren of die Otto Wegericht die het ooggetuigeverslag over Auschwitz heeft geschreven een zoon van oom Hugo is. In werkelijkheid wil ik hem helemaal niet ontmoeten die neef, als hij werkelijk mijn neef mocht zijn. Want als hij bruine ogen mocht hebben, de verdrietige ogen van oom Hugo en van papa, het grote bruine oog waarvan ik me verbeeld het eens door een klein kijkgat van heel dichtbij te hebben gezien, dan zou ik gaan schreeuwen, dan zou ik helemaal niet meer kunnen ophouden te schreeuwen over het onrecht dat oom Hugo werd aangedaan door mama, door papa, door mij en door zoveel anderen.

dageraad

hoe veel ontvankelijker dan de aarde
treft de zon de zee aan

zij ligt geheel ontbloot

poëtica

blank is het blad papier

nu en dan schrijft de zon
de schaduw van mijn hand erop

zien

zee en hemel
ontvouw ik met een oogopslag

bereiken

ik ga niet naar de maan

de afstand tussen haar en mij
wil ik niet missen

overvloed

een meeuw strijkt neer op zee

al dat water om die meeuw te dragen

Pasen 1962

zouden er moordenaars zijn van u
onder de Duitsers
op het strand van Scheveningen

gij hebt hun gas ook niet gezien

het daagt

omzichtig spreidt de dageraad
de zee weer voor mij uit

na even aarzelen
krijgt ook een schip zijn plaats

alleen

ik doe de klep van je piano dicht

op de stille toetsenrij ligt
hoorbaar je afwezigheid

aanraking

met de schaduw van een enkele wolk
streelt de voorjaarslucht de zee

Ida

onvoorstelbaar is mij de zon
wanneer zij onder is

onvoorstelbaar is mij je dood
nu ik je zie leven

aangeland

een dode meeuw ligt op het strand
voorover
de vlerken uitgespreid

hij is nu van de aarde
zoals ik

DE KLEINE MOORD

Dit was het adres
in de schaduwstraat
bomen ja; maar het was nacht,
het oog van de dag was gesloten.
Een witte plaat op de muur
zwarte letters van angst,
de houten deur hield geen verband
met de stoep of de zwarte ijzeren rand
die het huis omlijnde.
een bel, metaal geluid,
een gang, aan het einde
een deur die opengaat
en dan onherroepelijk
zich sluit.

Was dit het adres?
in de zomerse straat
bomen ja, maar de dag
had zich heftig
tussen de stenen gemetseld.
Slanke hakken klakten
met onweerstaanbaar rumoer
een witte plaat op de muur
letters die zwart naar voren springen
hakken die niet meer verder gingen,
de stilte stond ademloos in de straat
wankel evenwicht tussen de huizen —
in de trillende lucht
golven weeën van pijn,
in het water komt en sterft
gerucht van stemmen —
de bomen bewegen zich niet —
de dag keert zich verwonderd om
en ziet het kind in zijn kleurloze pijn
dat uitzichtloos zocht
om één vergeten dag
in leven te zijn.

Nico Rost

LAAT, HEREN RECHTERS VAN MEXICO-CITY UW GROOTSTE SCHILDER, DAVID ALFARE SIQUEIROS, VRIJ!

Uit Hongarije komt dezer dagen het verheugende bericht dat de schrijver *Tibor Dery* na een onderbreking van vele jaren een nieuwe roman liet verschijnen — een belangrijk bericht vooral voor wie weten om welke redenen de kunstenaar zijn werk heeft moeten onderbreken. Tibor Dery, zowel in het buitenland als ook in eigen land beschouwd als een der grootmeesters der moderne Hongaarse literatuur, was immers door de tegenwoordige Hongaarse regering tot een jarenlange gevangenisstraf veroordeeld, omdat hij — door zijn kunst — de zogenaamde „contra-revolutie" zou hebben gesteund, een contra-revolutie, die in wezen aanvankelijk stellig geen contra-revolutie is geweest, doch een wanhopig verzet van het grootste deel van het volk en de beste delen van de partij tegen een Stalinistische overheersing.

Er is toen tegen zijn veroordeling geprotesteerd. De talrijke protesten uit vele landen en van de meest verschillende partijen, organisaties en personen hebben uiteindelijk tot resultaat gehad, dat aan de bejaarde Tibor Dery amnestie werd verleend en dat thans in Hongarije weer een nieuwe roman van hem kan verschijnen.

10 maart 1962 heeft de rechtbank in Mexico-City de volgens talrijke vooraanstaande en bevoegde critici belangrijkste schilder zowel van Zuid- als van Noord-Amerika, de vijf en zestig-jarige *David Alfare Siqueiros* na een vooronderzoek van twee jaar veroordeeld tot acht jaar gevangenisstraf. Hem was ten laste ge-

legd: door zijn kunst tot *revolutie* te hebben opgeroepen.

Mexicaanse rechters hebben de schilder Siqueiros veroordeeld wegens het tegenovergestelde, waarvan hun Hongaarse collega's Tibor Dery veroordeelden (of eigenlijk voor hetzelfde?). Er gaan thans stemmen op om tegen dit vonnis der Mexicaanse justitie te protesteren. Wij dienen de onze daarbij te voegen, omdat hier een zwaar onrecht geschiedt. Tevoren echter — daar ons protest eerlijk en overtuigend moet zijn — dien ik echter te verklaren, waarom ik een ogenblik geaarzeld heb om de zaak van Siqueiros te bepleiten.

* * *

Zijn naam kende ik reeds lange jaren en vele werken van hem hadden op tentoonstellingen van Mexicaanse kunst mijn diepe bewondering gewekt. *Diego Rivera,* de tweede Mexicaanse schilder van wereldformaat — evenals Siqueiros een fresco-schilder — had me, toen ik hem in 1927 eerst in Moskou en daarna in Berlijn herhaaldelijk ontmoette, veel van hem en zijn werk verteld. Ik trof Rivera in die tijd geregeld ten huize van mijn vriend professor *Alfons Goldschmidt,* die hem in de jaren waarin hij — hoewel Duitser — doceerde aan de Universiteit van Mexico-City, had leren kennen. De Rivera was in zijn Parijse tijd innig bevriend geweest met Picasso en Modigliani en ik luisterde altijd met gespannen aandacht naar zijn verhalen uit zijn Bohème-jaren. Had Ilja Ehrenburg hem bovendien niet uitvoerig geschilderd in zijn Jurenito-roman?

Op die avonden ten huize van Alfons Goldschmidt, waar ook Ernst Toller vaak aanwezig was, sprak Rivera vol bewondering over *Leo Trotzky.* Niemand kon toen vermoeden, dat diens leven vele jaren later in de Rivera's vaderland, in Mexico, zo tragisch zou eindigen.

Elf jaar later, in januari 1937 arriveerde Trotzky als balling in Mexico, waar een progressieve regering hem asyl had aangeboden. Diego de Rivera en zijn vrouw stonden aan de kade om hem welkom te heten in hun land en stelden een landhuis te zijner beschikking. Bijna drie jaar lang hebben Trotzky en zijn vrouw daar gewoond en al die tijd heeft de familie de Rivera hen daar regelmatig bezocht. Als een „leider van het revolutionair proletariaat" heeft de Rivera Trotzky in die periode op een van zijn fresco's afgebeeld.

Ik weet niet of de Rivera's collega David Alfare Siqueiros in die periode Trotzky ook heeft ontmoet.

Wel weet ik, wat wij allen weten, dat Trotzky door de hele wereld vervolgd werd door Stalin's haat. Die haat kende in dat geval letterlijk en figuurlijk geen grenzen. De gevolgen ervan lieten dan ook niet op zich wachten.

Diego Rivera keerde enkele jaren nadien berouwvol terug in de gelederen der Mexicaanse partij, die hij verlaten had in de tijd van zijn vriendschap met Trotzky en hij erkende zijn „ongelijk" tegenover Stalin. Hij is vele jaren later zelfs weer naar Moskou gegaan en — naar ik meen — er ook gestorven. Een groot begenadigd kunstenaar, die als zovele anderen niet tegen Stalin's macht opgewassen bleek.

En David Alfare Siqueiros, wiens zaak wij hier uiteindelijk bepleiten?

Hij was in hart en nieren een Stalinist van het eerste uur en heeft als zodanig gehandeld. Al tijdens de Spaanse oorlog tegen Franco, waar hij aan deelnam, beweerde hij, volkomen in de Stalinistische partijlijn: dat Trotzky en zijn aanhangers door Stalin aan te vallen overal de revolutionaire ontwikkeling tegenwerkten.

In opdracht van Stalin heeft de Siqueiros toen, in mei 1940 de eerste omvangrijke, doch mislukte, aanslag op Trotzky's leven niet alleen uitvoerig voorbereid, doch er ook persoonlijk aan deelgenomen. Een tweede colonne van Stalin's Gestapo zou een half jaar later ten slotte het beoogde doel bereiken: *Trotzky's dood.*

Het is Siqueiros na de eerste aanslag gelukt naar

Chili te vluchten, waar hij zich jarenlang verborgen heeft gehouden. Een van Mexico's belangrijkste kunstenaars is dus bewust medeschuldig aan een van Stalin's meest bekende misdaden. Ik kan deze daad van Siqueiros ook nu, twintig jaar later, nog steeds niet verontschuldigen, maar ik wil wèl aanvaarden, dat een absolute toewijding aan een politiek ideaal hem hiertoe heeft gedreven.

Maar dit alles geschiedde in 1940 en *is thans dus drie en twintig jaren geleden.* En Siqueiros is nu een man van vijf en zestig.

* * *

Het leek me noodzakelijk en gewenst om deze penibele kwestie *niet* te verzwijgen. We lopen anders de kans, dat sommige vrienden misschien zouden zeggen: „weet je eigenlijk wel, dat die Siqueiros ..... ?"

We weten het en hebben er geen goed woord voor over, doch het zware vonnis, dat nu — drie en twintig jaar later — voor geheel andere feiten over hem werd uitgesproken, lijkt ons ten enen male onrechtvaardig.

Hiertegen dienen we — *desondanks* — ons protest te laten horen ! !

De aanklacht der rechters van Mexico-City luidde: „sociale opruiing en het veroorzaken van een staking van het onderwijzend personeel". Daar Siqueiros echter zelf geen onderwijzer is en ook geen leraar, kan hij dus ook niet direct bij die staking betrokken geweest zijn.

Hij werd er tevens van beticht: „door zijn kunstwerken en ideeën deze en elke toekomstige staking te hebben geprovoceerd" — een ons inziens juridisch volkomen onjuiste beschuldiging — vooral in Mexico.

Siqueiros' kunst bezit inderdaad revolutionnaire strekking, die mede bepaald wordt door de geschiedenis van Mexico. In vele openbare gebouwen bevinden zich fresco's van zijn hand. Het is om de atmosfeer

te begrijpen, waarin deze kunstenaarstragedie zich afspeelt, belangrijk te weten dat de regering hem — in zijn cel — een album liet brengen met de reproducties van zijn fresco's, waarvan hij de proeven enkele weken te voren in de gevangenis had gecorrigeerd. Men bracht de schilder er zelfs een exemplaar van, met het verzoek om er een opdracht in te willen schrijven ....

* * *

Siqueiros zond enige weken geleden aan het Oostenrijkse maandblad „das Tagebuch" een brief uit zijn cel, die ons een indruk geeft zowel van de uitzonderlijke mogelijkheden voor een gevangene in de moderne Mexicaanse gevangenis, als van de deplorabele geestestoestand, waarin deze machtige fresco-schilder zich bevindt.

„Ik heb in de anderhalf jaar, die ik tot nu toe in de centrale gevangenis van Mexico-City heb doorgebracht twee perspectivistische toneeldecors af kunnen maken en een derde ontworpen. Deze schilderingen zijn bestemd voor een toneelstuk van een medegevangene. Verder heb ik nog vier schetsen gemaakt voor een fresco, die de feestzaal van de gevangenis moet verfraaien. Het thema van de wandschildering moest zijn: „De elektrische industrie behoort ons" en de verklarende ondertitel: „Maar wat ons toebehoort, wordt niet gekocht, niet betaald — maar teruggeëist." Zowel de eerste van de genoemde decors als de kleurschetsen van de derde zullen binnenkort in een der belangrijkste kunstzalen van de hoofdstad geëxposeerd worden samen met enkele schilderijen, die ik hier tijdens mijn hechtenis vervaardigde.

In de twintig maanden, die ik tot nu toe in de gevangenis doorbracht, heb ik namelijk, ondanks de talrijke moeilijkheden, die te overwinnen waren — bij voorbeeld de voortdurende uitschakeling van het elektrische licht — meer dan vijftig werken kunnen maken. Naar het portret van Alfonso Reyes (een be-

langrijke Mexicaanse dichter) dat tot nu toe niet onthuld werd, schiep ik in de gevangenis vijftig van zulke schilderijen o.a.: „Zelfportret", „De bevrijding van de negers", „Speelgoed voor arme kinderen", „Adam en Eva vijfhonderd jaren na de verdrijving uit het Paradijs * — in Mexico", „Ons licht in het donker van de gevangenis", met als ondertitel: „Ze komen uit de woestijn en belanden weer in de woestijn als al degenen, die hun hoop op het kapitalisme gevestigd hebben".

Ik moet bekennen, dat het wegkrabben van mijn nog niet voltooide fresco's in de foyer van de Jorge Negrete-schouwburg en die in het Historisch Museum van Chapultepec me de wanhoop nabij bracht. Ik voel me dan ook diep wanhopig. Een schilder als ik, die zich geplaatst weet tegenover een veelvoud van ruimteproblemen bij het scheppen van fresco's, krijgt een gevoel van steeds toenemend onbehagen, wanneer hij zich steeds moet beperken tot het schilderen op een beperkt vlak. Ik heb vaak het gevoel dat ik stik. Ik kan soms niet meer ademhalen... Mij ontbreekt vaak de lucht. Het werken op een ezel geeft mij het gevoel dat ik dubbel gevangen ben, omdat ik in de allereerste plaats een fresco-schilder ben.

Ik weet niet hoe lang ik dit onzettende gevoel nog zal kunnen uithouden."

Deze brief van Siqueiros uit de moderne gevangenis van Mexico-City is stellig en niet in de laatste plaats een cultuurdocument, omdat hier waarschijnlijk voor de eerste maal in de geschiedenis van de beeldende kunst, een kunstenaar zich vanuit een gevangenis op deze wijze uit over de problemen van zijn kunst.

Het is echter — en moet dit voor ons thans in de eerste plaats zijn — ook en vooral een wanhopige kreet van een kunstenaar om bevrijding uit de nauwte van zijn cel.

De Franse schrijver *Vercors* — stellig niet de eerste de beste — heeft Siqueiros kortgeleden in zijn cel kunnen bezoeken en ik geloof dat zijn beschrijving van dit bezoek overtuigend is.

„Stel U voor", schrijft hij en terstond constateren we hoe hoog men het werk van Siqueiros aanslaat, „stel U een uit louter willekeur gevangen gehouden en zonder steekhoudende veroordeling gevonniste *Michel Angelo* voor (ik weeg mijn woorden), die in zijn kerker op een zinneloos bevel van een Borgia gevangen wordt gehouden tot aan zijn grijze ouderdom, verlaten door al zijn vrienden, vervolgd tot binnen de gevangenismuren door de haat van de partijgangers van een Medici, tegen wiens leven hij in zijn jeugd zonder succes had samengezworen. Stel u de naakte muren van de Sixtijnse Kapel eens voor, die tevergeefs wachten — één jaar, twee jaar, acht jaar — dat de Meester terugkeert om zijn werk af te maken. *Stel U eens voor wat in deze tijd onze gevoelens zouden zijn tegenover „Het laatste Oordeel", waarvan de ene helft als gevolg van onverbiddellijke haat in een stadium van overweldigende doch zwijgende arabesken zou zijn blijven steken.*"

* * *

Ik kan niet beoordelen of binnenlandse politieke moeilijkheden in Mexico in het geval Siqueiros een rol spelen, maar ik weet alleen, dat onder géén voorwaarde hier het gevolg van mag zijn, dat aan de scheppingsdrang van een der grootste levende schilders bewust en feitelijk voor de rest van zijn leven een einde zou worden gemaakt. Want daar komt het ten slotte op neer indien Siqueiros, die nu vijf en zestig is, nog zes jaren in zijn cel zal moeten doorbrengen. De kunstenaar van zoveel machtige fresco's, die misschien later in de geschiedenis der beeldende kunst baanbrekend zullen worden genoemd, herinnert ons thans aan een oude leeuw, die indien hij nog lang in een veel te enge ruimte wordt gevangen gehouden, al zijn krachten gaat verliezen en dreigt te bezwijken onder deze al zijn energie en scheppingsdrang slopende benauwenis, met het gevolg dat hij zich binnen-

kort niet meer kan weren tegen een hem steeds opnieuw besluipende dodelijke apathie....

Wij dienen daarom allen van de Mexicaanse rechters zijn invrijheidstelling te verlangen.

Wij waren bereid voor Tibor Dery in de bres te springen; laten we het ook doen voor Siqueiros!

Ook onrecht aangedaan aan iemand, die twee en twintig jaar geleden zelf onrecht beging, blijft onrecht.

* Siqueiros had dit doek geschilderd als geschenk voor minister-president Nehroe tijdens diens bezoek aan Mexico. Hij trachtte daarin de hopeloze situatie te verbeelden van de boeren in een onder-ontwikkeld, niet-socialistisch land. Of het werk inderdaad aan Nehroe overhandigd werd is mij onbekend, waarschijnlijk lijkt het me niet.

J. J. Buskes

TRANEN VAN VREUGDE

Bij de herdenking van Pascals sterfdag: 19 augustus 1662.

Op de avond van 23 november 1654 is Pascal alleen in zijn kamer. Hij leest in zijn bijbel. Hij heeft een visioen, dat hem Gods onmiddellijke nabijheid doet ervaren. Hij hoort de stem van God en antwoordt in een hartstochtelijk gebed. Een wonderlijk gevoel komt over hem. Het is alsof zijn ziel wordt aangegrepen door een goddelijk vuur. God schenkt hem de volheid van zijn genade. Pascal vindt vreugde, vrede, zekerheid.

Twee uur duurt deze onuitsprekelijke dialoog tussen God en Pascal.

Dan werpt Pascal op papier, in hortende, hijgende, afgekapte woorden, de vurige herinnering aan deze nacht, waarin hij God vond en door God gevonden werd. Wat in deze nacht geschiedde bleef het geheim van Pascal en zelfs het bestaan van dit geheim zou ons verborgen zijn gebleven, indien niet zijn huisknecht na zijn dood dit stuk papier gevonden had, weggeborgen in de voering van zijn jas, waarin Pascal het bij zich droeg als een voortdurende herinnering aan zijn bekering.

Pascal voegt zich na die nacht bij de „solitaires" van Port Royal.

Boven het getuigenis — het zogenaamde „Mémorial" — staat een kruis. Dan volgen datum en uur: „1654, maandag 23 november, van omstreeks half elf 's avonds tot een half uur na middernacht".

Dan volgt de tekst:

„*God van Abraham, God van Izaäk, God van*

Jacob"
Niet der wijsgeren en geleerden.
Zekerheid, Zekerheid, Gevoel, Vreugde, Vrede.
God van Jezus Christus.
Deum meum et Deum vestrum.
„Uw God is mijn God".
De wereld en alles vergeten behalve God.
Hij wordt slechts gevonden op de wegen door het Evangelie gewezen.
Grootheid der menselijke ziel.
„Rechtvaardige Vader, de wereld heeft U niet gekend, maar Ik heb U gekend".
Vreugde, vreugde, vreugde, tranen van vreugde.
Ik heb Hem verlaten.
Dereliquerunt me fontem aquae vivae,
Mijn God, zult Gij mij verlaten?
Moge ik niet voor eeuwig van Hem gescheiden worden.
„Dit is het eeuwige leven, dat zij U kennen, de enige, ware God, en Jezus Christus, dien Gij gezonden hebt".
Jezus Christus . . .
Jezus Christus . . .
Ik heb Hem verlaten, ontvlucht, verloochend, gekruisigd.
Dat ik nimmer van Hem gescheiden moge worden.
Hij blijft slechts bij ons op de wegen door het Evangelie gewezen.
Zoete, volkomen overgave.

De verloren zoon was teruggekeerd, zegt prof. Quack, en prof. Van Dijk spreekt over de geschreven kloppingen en trillingen van een hart, dat zijn God in de armen is gevlogen, rustend nu aan het hart van de Vader, terwijl het weent van stille verrukking.

Joie, joie, pleurs de joie!

In deze nacht heeft Pascal het woord van Jezus gehoord — opgenomen in zijn Pensées —: *„Gij zoudt Mij niet zoeken, indien gij Mij niet reeds gevonden had".*

In deze zelfde nacht is ook geboren het getuigenis — evenzo te vinden in de Pensées —: *„Jezus zal in doodstrijd zijn tot aan het einde der wereld, gedurende die tijd moet men niet slapen"*. Geen pensée van Pascal in later tijd was iets anders dan een ontvouwing van wat hij in deze nacht leerde kennen. Zijn zich terugtrekken in de eenzaamheid van Port Royal, zijn actief deelnemen aan de strijd van de Jansenisten, zijn felle aanvallen op de Jezuieten, zijn groots opgezet plan van een apologie van het christelijk geloof, het waren de elkaar afwisselende resultaten van wat hij in deze novembernacht in het geloof had aanschouwd. Vanaf dit ogenblik heeft Pascal een nieuw embleem: een hemel, ingesloten door een doornenkroon, met de woorden: scio cui credidi, ik weet in wien ik geloofd heb!

In 1951 verschijnt „Le Diable et le bon Dieu" van Sartre.

In dit toneelstuk stelt Sartre de vraag naar goed en kwaad en in verband daarmee de vraag naar God.

Sartre loochent God. Zijn atheïsme is echter geen theoretisch, maar een existentiëel atheïsme. Zoals de erkenning van God voor Pascal een levenskeuze en levensbeslissing was, zo is de ontkenning van God dat voor Sartre. Hij staat in dit opzicht naast Nietzsche. De laatste zegt dan ook in zijn „Der Antichrist", dat Pascal aan de verdorvenheid van zijn verstand door de erfzonde geloofde, terwijl het slechts door zijn christendom verdorven was. Nietzsche en Sartre zien God als een bedreiging van de mens en de menselijke vrijheid. Nietzsche zei: *„Als er goden zijn, hoe zou ik het dan verdragen, geen god te zijn, dus zijn er geen goden"*. Hij kon het bestaan van God, deze voortdurende getuige van het leven van de mens, niet verdragen. Zo'n God moest sterven.

Sartre laat in zijn „De Duivel en God" Goetz eigenlijk hetzelfde zeggen. Toen hij nog in God geloofde, zei Goetz: *„Ik ben geen mens, ik ben niets. Er is niets anders dan God. De mens is gezichtsbedrog"*. Maar als Heinrich hem zegt, dat hij zijn stem heeft geforceerd,

om de stilte van God te overschreeuwen, en dat hij de bevelen, die hij beweert te ontvangen, zelf geeft, is Goetz bereid, dit toe te geven: „*De hemel kent zelfs mijn naam niet. Ik heb mij iedere minuut afgevraagd, wat ik in Gods ogen kon zijn. Nu weet ik het antwoord: niets. God ziet me niet, God hoort me niet, God kent me niet . . . Als God bestaat, is de mens niets; als de mens bestaat . . .*". Even later volgt dan de Nietzscheaanse uitlating: „*God is dood*". Vergist u zich niet. Goetz constateert niet het feit, dat God niet bestaat. Hij doet een levenskeuze en neemt een levensbeslissing. Het is Goetz zelf, die God doodt. En evenals Nietzsche beseft Goetz er iets van, wat het betekent, deze zon gedoofd en deze zee leeggeschept te hebben: „*Ik heb God gedood omdat Hij me van de mensen afzonderde. En kijk, nu isoleert Zijn dood me nog sterker . . . Als God niet bestaat, waarom ben ik, die met allen zou willen leven, dan alleen? . . . Ik zal met die lege hemel boven mijn hoofd alleen blijven, omdat ik geen andere manier heb om bij allen te zijn*".

Atheïsme is niet zo'n onschuldige zaak. Men kan God niet loochenen en doen alsof er verder niets verandert. Als Sartre ons iets doet beseffen dan dit, dat als God dood is, alles verandert.

Nochtans voelt Goetz het als een bevrijding, wanneer hij tot de beslissing komt, dat God niet bestaat. Hij zegt tot Heinrich: „*God bestaat niet. Vreugde, tranen van vreugde! Halleluja. Ik bevrijd ons. Geen hemel meer, geen hel meer: niets anders dan de aarde . . . Er zijn alleen maar mensen*". Bij deze woorden heeft Sartre stellig aan Pascal gedacht.

Pascal is het exempel van een existentiëel geloof, Sartre dat van een existentiëel ongeloof.

Pascal belijdt, nee, niet: God bestaat — dat is geen belijdenis — maar: God van Abraham, God van Izaäk, God van Jacob, niet der wijsgeren en geleerden, God van Jezus Christus, dat ik nimmer van Hem gescheiden moge worden!

Goetz — Sartre — belijdt: God is dood, er zijn alleen maar mensen, ik zal met die lege hemel boven mijn hoofd alleen blijven!

En beiden zeggen: Vreugde, vreugde, tranen van vreugde! Joie, joie, pleurs de joie!

Men kan niet op een koopje God erkennen.

Men kan evenmin op een koopje God ontkennen.

In de keuze tussen geloof en ongeloof wordt beslist over de zin van het leven, wordt beslist over onze existentie.

Ik erken God op de wijze van Pascal: Vreugde, vreugde, tranen van vreugde!

Of ik ontken Hem op de wijze van Sartre: Vreugde, vreugde, tranen van vreugde!

Maar zowel voor mijn Godserkenning als voor mijn Godsontkenning zal ik met heel mijn leven moeten betalen.

Anthonie Donker

DE DICHTER JAN CAMPERT

Dichters, tot de grootste toe, hebben altijd maar een beperkte bekendheid, al heten zij Nijhoff of Bloem, A. Roland Holst, Marsman of Achterberg. Ieder schoolkind en ieder die nog herinneringen heeft aan de Duitse bezetting, kent de naam van *Jan Campert*. Dat gaat buiten de poëzie om, het is te danken aan zijn verzet in dichtvorm, eigenlijk aan dat ene alom bekende vers: De achttien doden. Het is ook te danken aan zijn andere verzetsdaden (ook dichten werd hier een daad), zijn eigen risico niet tellende hulp aan vervolgde joodse landgenoten, waar de nazi's hem het leven voor hebben genomen, ellendig omgekomen in het concentratiekamp Neuengamme bij Hamburg op 12 januari 1943. Hij was over het geheel gezond en sterk; maar zeven maanden hebben zij ervoor nodig gehad hem om te brengen.

De legende heeft in het lied van de achttien doden zijn eigen lot willen zien. Geheel ten onrechte. De verkeerde voorstelling is misschien in de hand gewerkt door de omstandigheid dat het lied voor het eerst gepubliceerd is ongeveer een maand na zijn dood. Het verscheen in het illegale Vrij Nederland op 21 februari 1943. Maar het was al veel eerder geschreven: dat was op 5 maart 1941, de dag waarop door de bezetter de eerste doodvonnissen werden bekend gemaakt, uit het Geuzenproces, dat zo werd genoemd naar de Geuzenactie, al kort na de bezetting begonnen door Bernhard IJzerdraat, de eerste verzetsman en de schrijver van het eerste illegale blad. Het proces had tien dagen geduurd, en er werden achttien doodvonnissen geveld. Drie minderjarigen werden begenadigd, maar 'aangevuld' met drie anderen van buiten IJzerdraats Geuzenactie, werd het getal executies toch achttien.

De berichten van de Geuzenactie maakten het eerste verzet los, de eerste fusilleringen riepen met een schok het bij zeer velen nog sluimerend besef wakker met wat voor bezetter men te doen had. Het lied van de achttien doden bleef wel nog bijna twee jaren onbekend, maar het werd voor de verdere duur der bezetting het lied van allen die in de dodencellen op hun terechtstelling wachtten en zich in de wanhoopsure met de moed der overtuiging staande hielden, dat Nederland zou herrijzen en dat het offer van hun leven de bevrijding nader bracht. Het lied bleef het symbool van hun offer ook na de bezetting en voor altijd. Het werd en het blijft Nederlands verzetslied nummer één. Het doet in bekendheid en in overtuigingskracht niet onder voor de geuzenliederen uit de vrijheidsstrijd in de zestiende eeuw. Het deed zijn werk in de strijd, opgenomen in het Geuzenliedboek (eerste vervolg, najaar 1943), in het Vrij Nederlands Liedboek (1 april 1944), in de Gedenckklank (1944) en vooral als rijmprent van de Bezige Bij, in het verborgene gedrukt en dienend voor de vorming van het Nationale Steunfonds, in zes drukken, in totaal 15.000 exemplaren.

Heeft dit alles niets met de poëzie uitstaande, en zou men het lied moeten beoordelen als elk ander gedicht, als een zwak of een matig vers?

Dat is niet juist en het ware niet mogelijk: het is van zijn bijzondere functie, of zending, niet los te maken, en het dankt zijn overtuigingskracht evengoed als de oude Geuzenliederen toch aan zijn zeggingskracht en zijn vorm, dat wil zeggen op zeer ongewone wijze aan uitzonderlijke kenmerken van slechts zelden en onder abnormale omstandigheden voorkomende poëzie die men onrecht zou doen door haar niet ook als een poëzie-soort of genre te beschouwen. Jan Campert komt de grote eer toe de individuele dichter te zijn geworden van een volkslied.

Hij was daartoe als voorbestemd, als het ware had hij zich erop voorbereid. Uit de poëzie van deze overigens toch vaak onderschatte en verwaarloosde dichter is een keuze gemaakt door Remco Campert, in een zakuitgave verschenen (Bert Bakker/Daamen, 1962)

met een inleiding door Clara Eggink over zijn leven en werk en de waardering daarvan. Zij wijst er daarin op, hoe een zeker rhetorisch element in zijn poëzie deze eigenlijk voor het verzetsvers ten goede is gekomen; het fermenteerde dat en maakte het daarmee geschikt om als volkspoëzie gebruikt en gesmaakt te worden. Men kan in zijn ouder werk waarnemen hoe de voorwaarden daarvoor als het ware geschapen werden; men hoort het volkslied a.h.w. aankomen in zijn Amsterdams lied:

> Daar is geen stad als Amsterdam
> zo ruim en zo vertrouwd;
> als ik een huis te bouwen had
> ik had het hier gebouwd

Die volkstoon is er ook in de Lof van Walcheren, voor zulke verzen kwam Camperts poetisch aanpassingsvermogen en zijn gehoor voor een pakkende toon hem te stade. Maar de bloemlezing is bedoeld om hem vooral als dichter in zijn eigen persoonlijke kracht te laten zien, zoals men hem aanvankelijk te weinig heeft opgemerkt en zoals hij later, juist omgekeerd, weer schuilging in de roem van de verzetsdichter. In diepste wezen was hij als mens en als dichter een romanticus pur sang. Geen desperado gelijk men hem weleens heeft voorgesteld, daarvoor bezat hij — en hij heeft het bewezen — teveel zedelijke moed en overtuiging. Maar zijn romantisch hart voelde zich gedrongen tot een onrustig leven, waarin vooral innerlijk het zwerverschap overheerste, als dichter dromend van een in tijd en ruimte altijd elders gelegen geluk, zingend van (z)ijn voortvluchtig hart de al te zwerfse wegen.

De titel van een bundel als Tussen huis en herberg spreekt van die tegenstelling tussen een altijd zoekend trekken en een altijd weer gehoopt thuiskomen, in vrede, tederheid en geluk. De titel van een kleine roman, Slordig beheer, gaat terug op de versregels:

Wie zijn hart zo slordig beheert
vindt een nooit meer te delgen schuld.

Verlangen en schuldgevoel gaven hem een geringe dunk van zichzelf, de slotstrofe van een klein gedicht luidt:

Te erkennen te hebben gefaald,
niet eens meeslepend en groot,
is alle winst die ik heb behaald.
Wie weet slaag ik in de dood.

Wie weet slaag ik in de dood: die regel werd als titel meegegeven aan deze bundel, in het besef hoe betekeniszwaar deze regel posthuum is geworden, zoals ook sommige regels van Marsman na zijn dood een veel verderstrekkende, voorzeggende betekenis kregen.

Maar de romantische dichter Campert op zijn best valt niet te onderschatten, hij bezat een eigen toon, een eigen houding, ook een eigen (verwilderd) landschap dat in zijn verzen verschijnt, een landschap van duinen en strand, een uitzicht naar de verte op een grauwe zee en grauwe wolkenlagen, dichterbij op duindoorn en vlier. Het Poetisch journaal, van zomer 1936 tot januari '37 is van dat landschap doortrokken, in verzen over De grauwe wolkenlagen — en over De bedekte hemel over lage huizen — .

Die verzen spreken in gedempte toon, van zilte lucht doortrokken, omhuld door mistflarden en smakend naar het zout der eenzaamheid, van het onvervreemdbare.

Maar niet een kan mij dit ontnemen:
het uitzicht op wolken, duin,
deze avond het witte scheemren
der vlier achter in de tuin.

Eigen aan zijn vers is ook de grote warmte, de deernis met medemensen, voor het lot van wie hij een scherp en mild oog had, de deernis die hem later in

staat zou stellen een gemeenschappelijk lot als van de gevonnisten voor elk herkenbaar in zijn verzetslied op te nemen. Het is die deernis die al hartbeklemmend spreekt uit het nog vooroorlogse tijdgedicht over De drie vluchtelingen, met de voor hem zo ontwapenend karakteristieke aanhef

> Het eerst zag ik de vrouw, dat ligt
> nu eenmaal in mijn aard.

Een hoogtepunt, misschien met Clara Eggink hèt hoogtepunt van zijn poëzie, zijn de in de laatste levensperiode vóór het zich aan hem voltrekkend noodlot geschreven Sonnetten voor Cynara, en zeker heeft zich daar de ademtocht van zijn vers verruimd en de bezieling verdiept in gedichten waarvan de beste in één trek, althans tot één volzin gevormd zijn, die krachtig en beheerst van schuld en hartstocht, verlangen en liefde in één wisselende golfslag doorstuwd zijn. De inleidster klaagt hoe weinig ze zijn opgemerkt, enkele poëziekenners niet te na gesproken; te vermelden ware wellicht nog geweest, dat het tijdschrift De Stem ze tot vlak voor de opheffing door de bezetter heeft gepubliceerd. Verzen met de brede aanhef als Minnaars van deze nacht — of Ga niet van hier, want veilig zijt gij nergens — houden die sterke rythmische golfslag tot het einde toe vol. In het onstuimige Rebel mijn hart gaat die hartsuitspraak al in zijn verzetspoëzie over.

ACHTER DE COULISSEN

ENKELE MISVERSTANDEN OM BRECHT

Na de meeslepende en diepindrukwekkende voorstelling van *Leben des Galilei* te hebben ondergaan, bleef ik met een aantal onopgeloste vragen zitten. Maar deze betroffen niet eens zozeer de inhoud en strekking van het stuk; veel sterker werd ik geïntrigeerd door het raadsel van de houding van het Nederlandse publiek tegenover Brecht.

Hoe komt het, dat de zalen waarin Brecht's stukken worden gespeeld, avond aan avond worden gevuld — terwijl toch de diepere strekking van wat Brecht ons te zeggen heeft, wanneer het in meer prozaische vorm, als krantenartikel of politiek pamflet zou worden gebracht, op dezelfde weerstanden zou stuiten als alle uitingen van de drukpers waarin de burger zijn zekerheden aangetast voelt?

Is het masochisme, een behoefte aan zelfkastijding, voortkomend uit een wazig besef van schuld, dat de drempel van het bewustzijn niet bereikt? Of is het toch een soort dieper liggende zij het wat vage sympathie voor de door Brecht uitgedragen denkbeelden, die men met minder remmen mag uiten in de verhullende sfeer van het theater dan geoorloofd zou zijn in een abstract gesprek, waarbij onze westerse inquisiteurs meeluisteren?

Of begrijpen ze eenvoudig niet wat er daar op het toneel wordt verkondigd? Dit lijkt eigenlijk nog het waarschijnlijkste. Duidelijk kwam dit onbegrip tot uiting in de bespreking van de uitvoering door de Nederlandse Comedie in de Groene van 6 oktober. Jeanne van Schaik heeft zo weinig van Brecht begrepen, dat zij kan menen, dat hij alleen een pleidooi

heeft willen houden voor het grofste materialisme, dat voor hem „het leven gaat om een goed gebraden gans" en dat alle ethiek door Brecht „naar de romantische mesthoop" is verwezen. En dit, terwijl de slotscene culmineert in de zelfbeschuldiging van Galilei, die zijn eigen verraad aan de wetenschap, maar ook aan de mensheidswaarden die hij nog boven de dienst aan de wetenschap stelt, juist toeschrijft aan zijn hang naar de genietingen van het leven! „Ik eet nog altijd graag" — hoe is het mogelijk dat de anders toch zo gevoelige recensente de bitterheid in deze woorden niet heeft gevoeld?

Maar ook de door Ton Lutz geschreven inleiding tot het programma draagt bij tot het misverstand. Brechts verzet tegen dictatuur wordt hier afgetekend als mede gericht tegen de geestelijke onvrijheid in de Sowjet-Unie en Pasternak wordt er met de dunne grijze haren bijgesleept.

Heeft Lutz enig bewijs, of althans enige aanwijzing, dat Brecht het zo heeft bedoeld, toen hij het stuk schreef in verbanning, op het toppunt van Hitler's macht? Of zelfs dat Brecht het later, na zijn terugkeer uit Amerika naar Oost-Duitsland, zo heeft geduid? Zo niet — dan is deze opmerking over de onvrijheid onder het communisme, die Jeanne van Schaik met graagte overnam in haar recensie, enkel maar een lafheid. Een lafheid van dezelfde soort, die Galileï bij wijze van obligaat buiging deed zeggen: „Ik ben een goede zoon van de kerk . . ." en die hem, toen het erop aan kwam, verhinderde voor zijn idealen het uiterste offer te brengen.

Maar ik geef toe — alleen met zulke lafheden is het opvoeren van Brecht in Nederland aanvaardbaar te maken, en „veilig" voor uitvoerende kunstenaars en luisteraars. Maar het is goed daarbij aan te tekenen, dat Ton Lutz zich in de rol van kardinaal-inquisiteur beklemmend goed heeft ingeleefd. Hij kan het beste weten, wat van de inquisitie nog net mag.

W. F. W.

SIMULTAANSÉANCE TEGEN HET WERELDLEED

Met het leven op aarde kan het soms droevig gesteld wezen. Dat is een algemene zaak, waarmee heel wat meer mensen het te kwaad krijgen dan bijvoorbeeld met de hondsdolheid of andere uitzonderlijke rampen, die op hun beurt toch ook weer niet mis zijn. Er zijn hele reeksen ongemakken die *l'humaine condition* nu eenmaal aankleven.

Een Franse Ier of Ierse Fransman, een zekere Samuel Beckett, heeft dergelijke reeksen driemaal in toneelstukken ondergebracht, en zo de ellende des levens als het ware in koncentrische cirkels driemaal tot Kunst herschapen. Onder de knappe leiding van Kees van Iersel gaf de toneelgroep Studio een voorstelling van *Happy Days. Krapps last tape*, dat ik niet zag, laat ik buiten beschouwing. Dan is *Happy Days* na *En attendant Godot* en *Fin de Partie* een derde, nog 'diepere' verdieping van de menselijke misère. In grote lijnen toch ook weer gelijk aan de beide voorgaande stukken, omdat de variatie voornamelijk in de symbolische aankleding is gelegen.

De reeks ongemakken was dit keer vooral gesymboliseerd in een zandhoop, die aktrice Andrea Domburg vóór de pauze tot de borst toe insluit. Dat gaf haar de gelegenheid uitsluitend met het bovenlichaam de langzamerhand befaamd geworden 'existentiële angsten' uit te beelden. Fysiek en toneeltechnisch een prestatie van de eerste rang. Na de pauze wordt alles nog veel beklemmender. Andrea Domburg is dan tot aan de kin in het zand gezakt. Haar tegenspeler Ad Noyons, voor de pauze grotendeels onzichtbaar en onhoorbaar gebleven, komt nu tevoorschijn. Hij blijkt erg tragisch, een soort Copeau uit *L'Assommoir*, in het laatste stadium van delirium tremens, maar dan met bolhoed en jacquet. Spreken doet hij evenmin als voor de pauze, het blijft bij wat ongeartikuleerd gebrom. Als hij, trillend, zijn vrouw, of liever haar hoofd, tot op

enkele decimeters genaderd is, kan hij niet verder. Daarmee is het stuk uit.

Uitzichtloosheid, zinloosheid van dagelijks terugkerend handelen, misère, maar vooral ook veel en telkens tot op de sekonde gedoseerd stil spel, hebben in kombinatie met herhalend en eindeloos geleuter een volle zaal zo ongeveer kunnen biologeren. Misschien heeft al dit negatiefs in ons leven een enkele oudere nog door het hart gesneden. Het publiek als geheel zoog de zwaar symbolisch bezwangerde atmosfeer gewoon in. De eerste Amsterdamse opvoeringen van *Godot* moesten gepaard gaan met een inleidende preek van Anton van Duinkerken: narigheid in het leven is niet erg, als alles maar mooi en warm menselijk belicht wordt. Bij dit derde stuk leek de preek overbodig geworden. Misschien is de konsument van wereldleed geëmancipeerd geraakt. Misschien hebben recensenten inmiddels de slag van de teologiserende parafrase te pakken gekregen. Ze stortten zich tenminste op *Happy Days* als kippen op hun zondagse voer. Om kloek en moedig te ontdekken dat er in de zwartste duisternissen nog wel een straaltje menselijkheid kan gloren. Zo geniet de Nederlandse kultuurliefhebber, die vóór alles bij wil blijven zijn portie negativisme. Wel uitzichtloosheid, maar dan afgepast op de maat van de voorlichtende Dichter-Denker-Dominees, die alles natuurlijk héél erg vinden, maar toch ook weer zwelgen in de mogelijkheden die er overblijven voor een illusie om mee te leven. (V.N., 20-10-'62). Negativisme, gewaardeerd in een tenslotte niet onbehaaglijke, want kulturele sfeer. Genoten als limonade met een rietje, nog wel op een terrasje, maar in de regen in plaats van in de zon.

Voor de nuchtere toeschouwer blijft nog de vraag open of eindeloos geleuter op het toneel nu boeiender is dan in werkelijkheid. Of een negativisme, dat de D.D.D.'s met hun speciaal orgaan voor deze gelegenheden, de kultuurspons, zo gretig opzuigen, nog iets kan zijn op de rand van het leven. Iets wat doordenkt

of zelfs stukdenkt. Er zijn weer hopen positiefs uit het zand gegraven. Pascal en Nietzsche afgeschreven door de D.D.D.'s die zwelgen in de symboliek van een stemmingstafreeltje: een hoofd boven het zand, dat een soort simultaanséance weggeeft tegen de ellende des levens. De nuchtere toeschouwer, die al dit wereldleed gedàcht zou willen zien, omdat denken tenminste een wapen, hoe onvolwaardig dan ook, is, zelfs bij een nederlaag, komt niet aan zijn trekken.

Misschien is hem een suggestie geoorloofd voor de symbolische aankleding van de volgende reeks akeligheden van dit struisvogelnegativisme. In het volgende stuk niet meer tot aan de kin in het zand, maar de kop in het zand.

T. Haan

Valleen met

In plaats van het november- en decembernummer verschijnt een dubbelnummer van De Nieuwe Stem in twee delen, getiteld Jan Romein I en Jan Romein II.

De aangeklaagden in het Luikse softenon-proces zijn door de jury onschuldig verklaard. Dat betekent niet, dat er hier geen schuldigen zijn. Er is in verschillende persorganen op gewezen, dat hier eerder de „geneesmiddelen"-industrie terecht had moeten staan, die in zijn concurrentie-drift gevaarlijke stoffen in omloop brengt, dan de slachtoffers van dit onverantwoordelijk bedrijf.

Maar bij al wat er over deze geruchtmakende zaak geschreven is, zijn m.i. nog een paar andere schuldigen te weinig in het licht van de schijnwerpers gekomen, die overigens fel genoeg gestraald hebben. Misschien omdat ze niet huilden voor de rechtbank.

1e. Beging de arts van het ziekenhuis een strafbaar feit, toen hij zijn beroepsgeheim schond om de politie te waarschuwen voor een mogelijke misdaad, nadat hij mevrouw Van de Put in radeloze toestand met haar ongelukkig kindje naar huis liet gaan zonder enige maatregel van steun of toezicht te treffen.

2e. Zijn er twee mogelijkheden, waarover alle persen televisie-voorlichting ons bij mijn weten in het onzekere hebben gelaten. Of het kind was niet te redden (het zou immers geen uitgang van het darmkanaal hebben!) en dan was het, zo niet juridisch dan toch zeker moreel, de plicht van de ziekenhuisarts geweest het tot het spoedig te verwachten einde in het ziekenhuis te houden en de moeder te behoeden voor wat hij als een vreselijke verzoeking moet hebben gezien. Of het kind was wèl levensvatbaar (nu daargelaten welke waarde men aan deze vorm van leven hecht) en ook dan was hier een taak geweest niet voor een trouwhartig en liefdevol flesjes toedienende moeder, maar voor een stel medici in een ziekenhuis. In beide gevallen is er aanleiding zoal niet tot een gerechtelijke vervolging, dan toch wel voor een reprimande van het Vaticaan, dat zich in deze zaak zo ijverig heeft betoond, en dat te meer waar het hier om mensen ging van wie men mag veronderstellen, dat het moreel gezag van het Vaticaan voor hen nog iets betekent.

A. R.-V.

Glossen op Josephus

In het augustus-nummer van dit blad is de aandacht gevestigd op enkele uitlatingen van de heer Luns, die op de hem eigen waarlijk excellente wijze het Nederlandse buitenlandse beleid verdedigde in een radio- en televisie-interview over de in New York gesloten overeenkomst tussen Indonesië en Nederland. De schrijver van „Van afscheiding tot afscheid" kon zijn oren niet geloven toen hij hoorde hoe ons nationaal orakel kort weergaf wat ter R.T.C. over Nieuw-Guinea bepaald zou zijn. 's Ministers onkunde is wellicht te verontschuldigen wanneer men bedenkt dat toen in Den Haag de R.T.C.-accoorden werden gesloten, de heer Luns nog ver weg in een ondergeschikte positie te New York zetelde.

Voor een merkwaardige weergave van gebeurtenissen tijdens eigen ambtsperiode is onze minister echter wel volledig aansprakelijk. In hetzelfde interview *, na aangekondigd te hebben dat zijn antwoord genuanceerd zou zijn, zei mr. Luns immers ook: „Inderdaad, en dat plan is in nauw overleg met de regering van de Verenigde Staten opgesteld. Het heeft, zoals u weet, niet de tweederde meerderheid gehaald, wel de gewone meerderheid . . ." Het vreemde is nu dat „dat plan" blijkens de voorafgaande woorden van de vragensteller het plan-Luns was. Hetzelfde befaamde plan-Luns waarvan men eerst liet verluiden dat het zeker door de Algemene Vergadering van de V.N. zou worden aanvaard, maar dat uiteindelijk niet eens in stemming kwam toen zelfs Buitenlandse Zaken had ingezien dat het kansloos was. In stemming kwam wél het compromis-voorstel van de zogenaamde Brazzaville-landen, maar dat werd krachtens artikel 18 van het Handvest verworpen — hoe de minister dat in zijn bovenaangehaalde eufemismen ook poogt te verhullen. De heren van het Plein (nee, niet dat van de nette nozems, het Haagse natuurlijk) plachten open-

* Volledig opgenomen in de N.R.C. van 17 augustus 1962.

hartiger te zijn wanneer wel de meerderheid, maar niet de vereiste meerderheid behaald werd door Indonesische resoluties die ten doel hadden Nederland naar de conferentietafel te krijgen.

Tegen het eind van het interview veranderde de toon van onze minister. Trots (hoewel niet voldaan) riep hij vorige Nederlandse regeringen op, die (alsof ze vergaderd hadden om dat te concluderen) met hem volstrekt van overtuiging zouden zijn dat het nu bereikte meer was dan Indonesië ooit heeft willen toezeggen. Hoe weet men dit zo precies in Den Haag? Is men daar nauwkeurig op de hoogte tot welke concessies Indonesië bereid zou zijn geweest indien Nederland in de tien jaren dat Luns nu al du haut de sa grandeur over ons waakt niet steeds alle onderhandelen zou hebben afgewezen? Uiterste concessies plegen (ook door andere regeringen dan de Nederlandse) niet te voren wereldkundig te worden gemaakt. In het augustus-nummer is de vergeetachtige er ook nog aan herinnerd welke houding Indonesië eind 1950 nog aannam.

Wanneer mr. Luns verder waarschuwt tegen wishful thinking moet men hopen dat hij om dit te ontdekken de introspectie niet zal smaden. Ook wensen we hem meer ruimhartigheid wanneer hij zijn gedachten weer eens laat gaan over Indonesiërs, „die wellicht óók te goeder trouw zijn", zoals hij in dit interview nog poneerde. Maar misschien is dat te veel gevraagd van een man die zich eens bij terugkomst uit New York — waar hij ons allen vertegenwoordigd had — beklaagde dat in de V.N. de Afro-Aziatische staten ieder één stem hadden net als de beschaafde landen uit ons hoekje van de wereld.

A. van Marle

ERRATA

In het Kort Bestek van het septembernummer is een storende zetfout blijven staan: op pagina 545, in de op één na laatste regel, moet i.p.v. vergoeden, verhoeden gelezen worden. Piëteitsloos, in hetzelfde stukje, moet zijn piëteitloos.

EX LIBRIS

Met het pas verschenen derde deel is het grote werk van **W. A. P. Smit** over Vondel, **Van Pascha tot Noah** voltooid (Zwolse Herdrukken, Tjeenk Willink, 1962). De ondertitel geeft even bescheiden als nauwkeurig het doel aan dat de schrijver zich had gesteld: Een verkenning van Vondel's drama's naar continuiteit en ontwikkeling in hun grondmotief en structuur. Bedenkt men wat elk van deze elementen wil zeggen dan zal men, zeker na lezing, niet aarzelen het als een magnum opus te beschouwen waarmee de Nederlandse literatuurstudie is verrijkt. En uit resultaten en conclusies blijkt hoe hij op elk van deze onderdelen nieuwe gezichtspunten heeft gegeven, die voortaan bij de beschouwing van Vondels dramatisch oeuvre altijd mee zullen tellen, over de samenhang der drama's, de parallelen, het verband van de groei en verandering in Vondels werkwijze bij de bouw van zijn drama, over de door hem gebruikte bronnen ook en de door hem gevolgde regels der toenmalige poetica, en tenslotte vooral over de diepere gronden van wat Vondel heeft willen zeggen, leren en aantonen aangaande mens en mensdom, omtrent de veranderlijkheid van elke menselijke staat, de staetveranderinge, en over de tweeslachtigheid van het tussen zonde en genade levend menselijk schepsel.

Hij zou dit streng wetenschappelijke werk niet zo hebben kunnen volbrengen, als hij niet werd gestuwd door een sterke persoonlijke religieuse drang die zich, hoezeer ook tot achtergrond van het werk bedwongen, dezelfde vragen stelt, er hartstochtelijk bij betrokken is en er zelf mee heeft geworsteld. Een diepgaande analyse van het boek zal kunnen uitwijzen hoe bij de zich met alle gestrengheid opgelegde objectiviteit aan dit werk toch waarneembaar zal zijn, dat het door een overtuigd protestant is geschreven, al geloof ik dat de meeste punten van beschouwing en conclusie geen aanleiding zullen geven tot een discussie waarin het buitenwetenschappelijk contrast van rooms-katholieke en protestantse zienswijze een rol van belang zal spelen zoals bij het vraagstuk van Vondels bekering. Het is dan ook meer een bijkomstige interessante bijzonderheid waaraan ik verder geen belang zou willen hechten, als dit werk de conclusie wettigt dat de Vondelstudie, zo langdurig haast uitsluitend door katholieken beheerst, op de duur met W. A. P. Smit een protestantse dominant heeft gekregen, maar naarmate het onderzoek zoals hier aan wetenschappelijkheid niets te wensen overlaat, kan noch mag dit veel verschil maken.

Wat men nog zou wensen ware een tenslotte nog meer synthe-

tische visie op het dramatische oeuvre als geheel geweest, en naast of door het onderzoek heen naar wat Vondel volgens geest en gebruik van zijn tijd wel moest zijn en doen, een sterker begeleiding van het met onze ogen, tijd en geest toch onontkoombare aesthetische beoordelingsmoment, al ontbreekt dit niet en al staat het inzoverre ook weer sterker door steeds met de geestesgesteldheid van Vondel en zijn tijd rekening te houden; een wederzijds relativeren van die beide gezichtspunten is daarbij het ideale.

Boeiend is het boek ongetwijfeld maar het is niet in de eerste plaats als lectuur, meer als mededeling van wetenschappelijk onderzoek geschreven en behalve dat het daardoor onvermijdelijk niet lichte eisen aan de lezer stelt, draagt het b.v. in de inhoudsanalyses een sterk rapporterend karakter. Maar de schrijver zou het gehele boek dan nog eenmaal hebben moeten schrijven om de nauwgezette verantwoording van zijn onderzoek bij behoud daarvan tevens in de vorm van een zijn gedachtengang uitbeeldend boek te krijgen. En ook nu is het, voor wie er met aandacht en enige kennis van zaken in doordringt, als betoog stellig zelfs spannend.

Daar een uitvoerige beschouwing van alle delen van dat betoog hier natuurlijk niet mogelijk is, valt het belang daarvan het best te illustreren met de vele punten waarop schrijver van invloed is op de beoordeling van alleen al één drama, b.v. Vondels laatste, de Noah. In vrijwel elk opzicht zal men deze beoordeling na zijn betoog moeten herzien of aanvullen. Dat geldt van de chronologie, waarbij uit het karakter van het drama wordt afgeleid, van binnen uit dus, dat het werkelijk Vondels laatste oorspronkelijke drama zal zijn geweest en dan weer niet het werk van een oude en vermoeide geest maar nog eenmaal een van zijn sterkste met onloochenbare hoogtepunten; en dat geldt van de bronnen, waarbij schrijver de vroeger veronderstelde w.o. de Sibyllijnse boeken terugbrengt tot Vondels werkelijke bron, de vroeg zeventiende-eeuwse oud-testamentische commentaar van de Jezuiet Salianus in de Annales Ecclesiastici. Dan is er de aanwijzing van de bewust bedoelde parallellen, met name bij Adam in ballingschap die men niet maar als herhaling kan zien maar die Vondel beoogde, en waarbij hij de afwisseling toch ook weer niet verwaarloosde. En er is de vraag naar de hoofdpersoon in deze tragedie.

Schrijver leidt weer uit de eisen van de toenmalige, door Vondel gevolgde poetica af, dat niet Noah de hoofdpersoon is maar Achiman. De titel is daar niet mee in tegenspraak, als 'korte aanduiding van de geschiedenis waaraan het drama is gewijd'. Het invoeren van niet-bijbelse figuren als de wankele grootvorst Achiman en zijn wulps wereldse gade Urania is een blijk van Vondels nieuwe vrijheid tegenover bijbelse stof, wat niet inhoudt dat hij aan deze zelf zou tornen. De tragedie is gebouwd op de tegenspelers Noah de

boetprediker en Urania als vrouw ook hier weer principieel het element der verleiding. De inzet van hun strijd is de wankelmoedige Achiman, in hem is er de speelruimte voor de tragiek, maar de staetveranderinge geldt hier de gehele zondige mensheid, en nu wijst schrijver op het merkwaardige dat het drama hierin niet enkel een tragedie van staetveranderinge is, niet alleen staat het lot der zich verzettende tegenspelers vast (Urania zal zelfs straks krimpen en kruipen om redding) maar ook de mogelijkheid der goddelijke genade staat vast, en met de beschouwing van deze beide kanten der tragedie laat Smit zien, hoe Vondel hier geslaagd is in een synthese van de twee structuurprincipes van zijn drama's, staetveranderinge en dualiteit, de eerste dominerend in de structuur, de tweede in de idee ervan. In dat samenbrengen van omkeertragedie der aardse onbestendigheid en enblema-drama der menselijke dualiteit in de keuze voor of tegen God heeft de dichter hier nu een meesterlijk evenwicht bereikt.

Maar schrijver heeft de verdiensten van bouw en compositie ook weer weten te relativeren, compositorisch een meesterwerk, is het in zijn emblematische opzet schraal van karaktertekening. Toch schrijft Smit aan Vondel niet geringe kwaliteiten van psychologische gevoeligheid toe, ook als hij erkent dat het voor toneelwerking nog geen waarborg is als men kan aantonen dat ook zwakke gedeelten als het vierde bedrijf met de weerspannige Cham voor Vondel hun zin in het geheel hebben, is hij toch ook in dit opzicht geneigd Vondel hoger te stellen dan men het gewoonlijk doet. Daar rijzen bij de karaktertekening en bij toneelwerking of speelbaarheid (ook in mijn ogen niet zo klein als vaak wordt beweerd) toch weer grote vragen en vraagtekens die een weer geheel andere studie van Vondels dramatisch werk naast deze over Vondel uit zijn tijd en bedoeling begrepen wenselijk maken. Maar weer zal die niet zonder kennis van Smits werk kunnen worden geschreven, dat van een enorme beheersing van stof en van onderzoek en inzicht getuigt die bewondering afdwingt en overdenking en discussie zal blijven stimuleren.

Eichmann in Jeruzalem – zo heeft **Abel Herzberg** in de titel van zijn boek (Bert Bakker, Den Haag, 1962) de wereldhistorische situatie getekend van het proces dat het mensdom nog eenmaal de verdelging van zes millioen Joden onontkoombaar voor de geest heeft gesteld, zodat alle herinnering weer wakker werd aan wat men liefst vergeten zag en het wereldgeweten dwingend werd geconfronteerd met de vraag: wat is er gebeurd en hoe heeft het kunnen gebeuren? Aan het eind van zijn analyse noemt hij zijn boek een diagnose van het verleden aan de hand van het proces. En

de strekking ervan is de vraag, hoe kan voorkomen worden dat ooit weer een staat een regering voortbrengt die de genocide, de volkermoord tot haar programma maakt en de geperfectionneerde techniek te baat neemt om die massamoord met een feilloos functionerend monsterapparaat van ambtenaren ten uitvoer te brengen en achter rookgordijnen van leugen en bureaucratie aan het gezicht te onttrekken.

Abel Herzberg schreef in Amor fati de aangrijpendste conclusie waartoe een mens de concentratiekamp-ervaring kan verwerken, hij heeft in Eichmann in Jeruzalem tot de grond trachten te peilen wat de oorzaken zijn geweest, hoe de toedracht van de grootste misdaad der geschiedenis, en hoe de werking is geweest van het proces, hoe de uitwerking ook niet te vergeten. Hij heeft zijn boek geschreven met dezelfde nauwkeurigheid en dezelfde onkreukbaarheid die het proces zelf heeft gekenmerkt, hij schreef het als psycholoog en als jurist, als mens toegerust met de meest objectieve kennis van zaken, in waarneming, rechtsbeoordeling en beschouwing, toegerust met eigen gruwelijke ervaring en eigen menselijke wijsheid.

Het werd ook de geschiedenis van de reacties op het proces-Eichmann. Een proces waar men eigenlijk niet aan wilde, niet alleen zij die erdoor herinnerd moesten worden aan persoonlijke of collectieve, nabijgelegen of verwijderde medeschuld – een schuldvraag waaraan tenslotte zich niemand ter wereld geheel onttrekken kan –, maar ook in de wereld der buitenstaanders, ook in de sfeer der slachtoffers wilde men er niet aan; de eersten wilden niet weten dat er tenslotte in deze misdaad, voortgebracht en begaan door het mensdom van de twintigste eeuw, geen buitenstaanders bestaan, terecht zegt de schrijver dat er welhaast niemand ter wereld kan zijn die niet op dit proces heeft gereageerd, want het ging ieder denkend, ieder redelijk, ieder mens met een geweten aan en stelde hem voor vragen die men wel kon trachten maar niet mocht uit de weg gaan. In de sfeer der slachtoffers, en met name in Israël zelf wilde men niet aan het proces, om vele redenen, uit vele oorzaken, om het weer verder openrijten van nooit te helen wonden, om het gevreesde tegen-effect van een hier en daar nog altijd weer oplaaiend anti-semitisme waar men zich geen illusie over maakt, dat de wereld het zou hebben afgeworpen of ervan genezen is.

Vandaar verzet tegen het proces, tegen het voeren ervan in Israël, vandaar de pogingen de rechtmatigheid ervan te ontkennen wegens de voorgeschiedenis der arrestatie en ontvoering uit Argentinië, en de rechters te wraken, vragen waarop de beantwoording in volle omvang en zwaarte heeft kunnen geschieden door de zorgvuldige beschouwingen door verdediging en rechtbank hieraan besteed. Ook de schrijver geeft er als jurist het volle pond aan. Het proces zelf heeft de bezwaren tot zwijgen gebracht. De regering

van Israël heeft er overtuigend naar gestreefd om een volkomen faire berechting te waarborgen, en de justitie van Israël heeft naar de uiterste rechtvaardigheid getracht en 'op uiterste bezinning en ampel beraad de hoogste prijs gesteld'.

Abel Herzberg zag zich niet alleen voor een diagnose van het verleden gesteld, een merkwaardige ondervinding is voor hem geweest dat hier niet alleen een zaak, de gruwelijkst denkbare, werd berecht, en met een vonnis afgesloten, het meest logische en onvermijdelijke, als men aanneemt dat principiële bezwaren tegen de doodstraf niet in het geding waren, maar hij ondervond dat het proces doorging buiten de procesvoering om, het wereldgeweten kreeg het te verwerken, iedereen alom ter wereld, op de hoogte gesteld of aan het denken gebracht door de ontelbare verslaggevers, waaronder uit ons land naast Herzberg, de wijze, ervarene, zelf ten dode vervolgde die daar alle zelfbeheersing, wijsheid en ernst tegenover heeft weten te stellen, ook een zo speels en grillig vertegenwoordiger van een jeugd zo vol tegenspraak en afweer als maar ooit geweest kan zijn, maar hier in Harry Mulisch wederom en op haar beurt onontkoombaar voor dezelfde vragen gesteld; in de vergelijking van beide reacties kan ik hier nu niet treden.

Het wereldgeweten is onder hoogste druk tot werkelijke gerechtigheid geroepen en in staat, het blijkt uit dit proces dat door en voor de geschiedenis tegen alle verwachtingen in doorgang heeft gevonden, vijftien jaar nadat de hoofduitvoerder van het millioenenmisdrijf tegen het leven onder de twijfelachtige bescherming van een troebel land een 'nieuw' leven had kunnen beginnen. Het liet niet af, al die jaren is hij ook in eigen besef de 'Nacht-und Nebel-Häftling' van het wereldgeweten geweest, als wij voor eenmaal de terminologie die hij verstond en waarmee hij zich identificeerde, op hemzelf van toepassing maken.

Maar datzelfde wereldgeweten is op zijn beurt uiterst zwak, spoedig vermoeid, en zijn bondgenoot is de menselijke wispelturigheid die in deze tijd in nog steeds sneller opgedreven tempo voortdurend om nieuwe prikkels vraagt. En ziehier de uitwerking van het proces waar Herzberg met beklemd hart en bezwaard geweten op wijst: de aandacht verslapt, het geweten verflauwt, ja het proces zelf wordt door zijn afdoening tenslotte als een middel aangegrepen dat meewerkt tot vergetelheid. Met de afsluiting van het proces grijpt men de kans om zich ook van de kwellende vraag der collectieve schuld te ontdoen of in elk geval de kwelling van die vraag aanmerkelijk te verminderen. Dit is de verontrusting die na het proces blijft, over de verdoving der vergetelheid, want ook het wereldgeweten slaapt liever niet onrustig.

Men heeft de verbleking van de aandacht kunnen zien, tussen de eerste sensatie van zijn gevangenneming en de geringe schok

van zijn ophanging. Twee jaar na het bericht dat op 11 mei 1960 in Buenos Aires een zekere Rikardo Klement was gevangen genomen (had hij die naam bewust gekozen? in cynisch zelfbedrog? of heeft hij nooit op de demonische ironie van die naam doorgedacht, zoals hij zonder nadenken zijn 'verdammte pflicht' nakwam waar 'befehl' hem 'befehl' bleef?), – achter die naam verborg zich sinds jaren de hoofduitvoeerder van de 'Endlösung der Judenfrage' waartoe Hitler en zijn handlangers in ijzig koelen bloede in februari 1942 hadden besloten, de uitroeiing van alle Joden in Europa, van de uitvoering waarvan Adolf Eichmann met alle vernuft, alle energie, alle organisatietalent en alle enthousiasme zijn levenstaak heeft gemaakt, van de gaskamers, de 'Knochenmühlen' tot de dodenmarsen aan het eind voor het slagen waarvan hij zich men kan zeggen meer dan uitgesloofd heeft.

Herzberg stelt de vraag: wie was dan deze man? hoe heeft hij zo kunnen worden? Hoe is hij in staat gesteld zo te handelen? Hoe kan hij in een perfecte bureaucratie een feilloos ambtenarenapparaat van de massamoord opbouwen, de administratie van de grootste haatactie ter wereld, de complete papiermolen in dienst van de helse 'Knochenmühle', zo dat tenslotte niemand de dader kon heten omdat er alleen radertjes bestonden van deze reusachtige moordorganisatie.

Voor twee vragen blijven wij met de schrijver vol beklemming staan: dat niet een demon daar terecht stond die millioenen naar slachtbank en gasoven dreef maar een kleurloze kleinburger die de kans kreeg directeur te worden van dat gigantische afmaakbedrijf. Hoe kan dit in het mensdom mogelijk worden? Welk gevaar dat verhoed moet worden kan dus uit de kleinste hoek van een staat die de menselijkheid verraadt in onderdanigste medeplichtigheid oprijzen? En, klemmender vraag, hoe te waken, letterlijk, tegen de doffe slaap, de lethargie die steeds weer over het wereldgeweten als een zware mist uit zijn, uit onze eigen grond opdoemt? Daartegen is het boek van Abel Herzberg geschreven. A. D.

Polemiek als lichamelijke functie

J. H. W. Veenstra

D'Artagnan tegen Jan Fuselier

Stoareeks, G. A. van Oorschot, Amsterdam '62.

Onbehagen over het boek van Ada Deprez (**E. du Perron,** Zijn leven en zijn werk, Manteau '60), dat ook geen enkele du Perron-bewonderaar ernstig kan nemen, heeft de doorslag gegeven tot het schrijven van **D'Artagnan tegen Jan Fuselier.** Een archiefwerk dat door de stukken alleen al een boeiend verhaal geeft over du Perrons tweede Indische tijd. In die jaren 1936/'39 vallen enkele belang-

rijke gebeurtenissen in zijn leven: het konflikt met Greshoff over de Multatuli-Saks kwestie, een tijdelijke verwijdering met ter Braak, de polemiek met Zentgraaff, du Perrons ervaringen als „dagloner" bij het Landsarchief, zijn kontakten met jonge Indonesiërs en met de **Kritiek en Opbouw**-groep rondom Koch.

Veenstra's boek is vooral belangrijk door de talrijke, vaak nog ongepubliceerde brieven en brieffragmenten (aan ter Braak, Greshoff, Marsman, van Nijlen, Verhoeven, Jansen en Batten), en door de plaats die aan de tegenstemmen, vooral het proza van Zentgraaff, is gegeven. Bij de kommentaren van Veenstra zelf vallen de passages op die du Perrons fysieke gesteldheid in die jaren aanstippen. Onthullend voor de bezetenheid en schrijfmoed die in dergelijke omstandigheden nog zo'n produktie konden opleveren.

De vergelijking van du Perron met d'Artagnan is afkomstig uit de koker van Gomperts. In **Jagen om te leven** en in **De schok der herkenning** – beiden in de voortreffelijke Stoareeks – heeft Gomperts tweemaal het beeld uitgewerkt van du Perron die in bondgenootschap met enkele musketiers de strijd aanbindt met de duivelse tegenstander. Een soort manicheistische wereld dus, door Gomperts heel intelligent aanvaardbaar gemaakt als uitgangspunt voor de interpretatie van du Perron.

Dit manicheistische patroon vindt men terug in de wrijvingen van du Perron met de koloniale maatschappij, vandaar de titel van Veenstra's boek. Fysieke afkeer van de botheid van de tegenstander is allesoverheersend. Zentgraaff werd een soortnaam, met als synoniem: de grote tropenjournalist van Hurk. Toch was de afkeer niet uitsluitend bepalend voor du Perrons standpunt, tenminste niet in die zin dat hij zich grif in volkomen tegengestelde meningen stortte. Dezelfde d'Artagnan die hem inspireerde, gaf ook zekere begrenzingen bij hem aan.

Men herkent een soort ridderideaal, getemperd door Dumas en misschien zelfs door Rostand. Wie er nu bijvoorbeeld P.P.C. in **Indisch Memorandum** op na leest, zou soms du Perron door d'Artagnan belemmerd achten om volledig du Perron te zijn . . . Het gevoel zijn landgenoten geen afbreuk te mogen doen weerhield hem zich zèlf in te zetten voor de Indonesische onafhankelijkheid. Tenslotte schaamde hij zich voor een bepaald sóórt landgenoten, en bleef hij zich Europeaan of zelfs Nederlander voelen tegenover de jonge Indonesiërs; zijn vriendschap met hen was ook kultureel, niet politiek. Maar het uitgesproken karakter van du Perron zag in de koloniale samenleving toch al heel gauw een volkomen eigen positie afgebakend. De blanke liep in het oude Indië in het gareel, du Perron kon zich daar beslist niet naar voegen (brief aan ter Braak 15-3-'38, **Veenstra** pag. 70). Hij voelde zelfs een duidelijke afstand tot de minst botte landgenoten, de ge-

matigde en fatsoenlijke demokraten (brieven aan ter Braak van 29-12-'38 en 30-12-'38, **Veenstra pag. 175 en 176).** Zo bleef hij vooral zichzelf. Misschien sloeg hij in Indië „Nederland" wat te hoog aan bij de bepaling van zijn standpunt, omdat er in de Indische periode een idealisering van Europa ontstond, precies zoals er in de Europese periode een poëtisering van Indië was ontstaan. In Holland leek hem immers dit soort koloniale „pissebedden" waarvoor hij nu in Indië kwam te staan, onmogelijk . . . Het was echter nauwelijks te verwachten dat hij, terug in Nederland, minder zou botsen met het soort landgenoten waaraan hij in P.P.C. nog geen afbreuk wilde doen. Maar dat hoorde ook voor de smalle mens, steeds bereid zijn waarden in opposite tegen „het andere" te verdedigen.

De feiten van Veenstra's boek stellen bijzonder goed in het licht hoe leven en literatuur vermengd zijn voor du Perron. „Voor mij is een bepaalde literatuur **de uitdrukking van mijn ernstigste waarde,** allerminst een liefhebberij. En Multatuli **oneindig méér** dan zoomaar een 'schrijversbiografie' met 'litt. historische details', zooals jij nu zoo losjes poneert. Ik dacht dat je dat **wist!"** schreef hij aan Greshoff op 15-7-'37 (**Veenstra** pag. 46/47). In het ideale geval wordt het leven geleefd als litteratuur, en wordt de litteratuur „betaald" met het leven. Voor zo'n temperament is polemiek iets als een lichamelijke funktie. Het juist verschenen deel I van de **Briefwisseling ter Braak/du Perron** bevestigt dit meermalen. De verdelging van de tegenstander krijgt dan de betekenis van een reiniging als in het stofwisselingsproces. De litteraire reiniging gaat bijna even onwillekeurig steeds door, net als andere lichamelijke funkties. Soms lijkt het of du Perron de echte verachting („schouders ophalen en verder zwijgen'") nauwelijks gekend heeft. Altijd weer moest hij reageren. Dat was ook zijn grootheid want de bevestiging van zijn waarden. Aan elke litteraire polemiek ligt wel een zekere overtuiging ten grondslag van de eigen superioriteit boven „het andere". Bij du Perron was die overtuiging heel verwoed, maar zijn bereidheid de eigen waarden steeds weer opnieuw de vuurdoop te laten ondergaan was niet minder verwoed. Hoewel het hem ernst was, weerhield een behoorlijke dosis ironie hem om daarbij in de toon van de bloedigste ernst te vervallen. Bij du Perron is ironie de natuurlijkste toon voor vrienden, die geen mogelijkheden tot misverstand openlaat. De Indische polemieken zijn een van de dingen in zijn leven die een schifting tussen vriend en vijand vragen, doordat ze duidelijk voor een keuze stellen. Voor mij is het ja nauwelijks een keuze meer, het is vanzelfsprekend.

T. H.

Dr. H. J. Hering, **Tragiek.** Van Aeschylus tot Sartre. Boucher, 's-Gravenhage, 1961.

Weliswaar geeft de schrijver na een inleiding, getiteld: „In de greep der tragiek", een verhandeling over de Griekse tragedie, waarna hij een aantal tragedieschrijvers behandelt als Shakespeare, Ibsen, Sartre, Claudel, Eliot – een overzicht over het tragische in de toneelliteratuur te geven is bepaald niet de bedoeling van Dr. Hering. Hem houdt het begrip, meer nog het bestaan van het tragische, intens bezig, als christen, als theoloog ook. In feite is volgens Hering het tragische de doodsvijand van het christelijk geloof. Hij voegt er zelfs aan toe: en van het leven. Hij ziet de tragische levensinterpretatie ook als een vijand die reeds in de gelederen der gelovigen is binnengetrokken.

De tragische levensvisie aanvaardt als feit – moet dit bepaald een 'laatste waarheid' zijn? – het vallen en falen van de mens juist door zijn grootheid. Het christendom heeft zich volgens de schrijver te weinig rekenschap gegeven van het tragische aspect van het leven waardoor dit juist het christendom te veel tragische trekken heeft verleend. Het geeft echter geen 'laatste waarheid' zoals het christendom dit doet, het staat voor een 'gesloten hemel'.

Dit boek over de tragiek heeft de strekking de christen meer bewust te maken van het gevaar dat in een tragische levensaanvaarding steekt. Het wordt tegen het einde dan ook steeds duidelijker een apologie van het christelijk geloof. Dat wil niet zeggen dat het boek voor wie deze tendens niet ligt, geen waarde zou hebben. Misschien ook wel om die tendens te leren kennen juist in de verhouding: tragiek – geloof, maar ook anderszins bevat het boek veel lezenswaardigs, hoe U er ook over denken mag.

Louis Verniers, **Wij en de internationale samenwerking.** Brussel, 1962.

Dit door de Unie der Internationale Verenigingen te Brussel (Egmontpaleis, Brussel 1; secr. voor Nederland: Lange Voorhout 16, Den Haag) uitgegeven boekje geeft een nuttig overzicht van de internationale organisaties en het mechaniek van de internationale samenwerking. Verder wordt uiteengezet welk belang dit heeft en hoe ieder deze samenwerking kan bevorderen.

Erich Fromm, **May man prevail?**
An inquiry into the facts and fictions of foreign policy.
Anchor Books, Doubleday, New York, 1961.

Dit boek vraagt feitelijk een uitvoerige bespreking, maar een aankondiging heeft althans dit nut dat het met klem aanbevolen kan worden. Fromm, bekend door zijn sociaal-psychologische werken,

waarvan er ook in het Nederlands zijn vertaald, voelt zich intellectueel en moreel verplicht zich de vraag voor te leggen of wij onze hoop op vrede moeten stellen op onze afschrikkingswapenen. Hij pleit voor een algemene, gecontroleerde ontwapening, te beginnen met een Amerikaans-Russische overeenkomst, die gebaseerd moet zijn op een reëel inzicht in elkaars situatie.

Hij zoekt eerst naar de historische oorsprongen van de huidige crisis en zet uiteen hoe tegenover pathologisch politiek denken gezond denken moet gesteld worden.

Dan geeft hij zijn opvatting over het Sowjet-systeem. Hij bediscussieert zorgvuldig de vraag of wereldbeheersing het doel is van de Sowjet-Unie. Volgens Fromm is Rusland noch een socialistische, noch een revolutionaire, maar een door managers geleide staat. De Amerikanen, zegt hij, zijn het enige volk dat de communistische ideologie ernstig neemt. Rusland is een staat die in een evolutionair stadium verkeert en als zodanig niet agressief is en als Chroesjtsjow spreekt over de uiteindelijke overwinning van het communisme is dit een historische voorspelling. Het Chinese en Berlijnse vraagstuk komen ook ter sprake. Het boek eindigt met een uitvoerig hoofdstuk over 'suggesties voor de vrede'.

Tussen ja en neen. Politieke terreinverkenningen van meer dan één generatie.
Den Haag, Uitgeverij Van Keulen. Uitgegeven ter gelegenheid van het 35-jarig bestaan van de Federatie van C.H.-jongeren.

Acht auteurs hebben hieraan meegewerkt. Buiten de C.H.U. hebben de doorgebroken P..v.d.A.-er Mr. G. E. van Walsum en Prof. Mr. C. P. M. Romme bijdragen geleverd. Dit geschrift is o.a. van belang om de hierin geuite meningen of suggesties inzake een mogelijke concentratie van de confessionele partijen. Romme ziet het nog niet voor morgen, maar hoopt op overmorgen: de jongeren. Dr. Ir. G. A. Kluitenberg pleit voorlopig voor een contactcentrum voor alle protestantse partijen, pas later wordt de verhouding tot de rooms-katholieken aktueel. Typerend voor dit confessionele denken is de opvatting van deze auteur dat er voor partijen die op een politieke ideologie of een politiek stelsel zijn gefundeerd, zoals liberalisme en socialisme, geen bestaansgrond valt aan te wijzen. Elders heet de christelijk-historische opvatting een sociaal personalisme in tegenstelling tot het personalistische socialisme waaruit dan de P.v.d.A. is geëvolueerd.

Men krijgt de indruk dat in wat toch ook een geprek der generaties wil zijn, de jonge generatie weinig aan bod is gekomen.

Dr. A. L. Constandse, **Het lot belooft geen morgenrood.**

Beeld en balans van onze eeuw.
Amsterdam, 1960.

Het is geen opwekkende titel, het is geen opwekkend boek dat deze titel voert. Het impressionistisch beeld dat de schrijver van deze eeuw geeft kan moeilijk anders dan in mineur geschreven worden. Ook het hoofdstuk dat „la belle époque" heet (1900-1914), geeft weinig anders dan het verhaal van die politieke, militaire en sociale conflicten die Europa rijp hebben gemaakt voor de eerste zelfmoordpoging die in 1939 nog eens is herhaald. Constandse verhaalt niet slechts episoden uit de politieke en militaire geschiedenis. Hij is te zeer bewust van de psychologische factoren en kent de literatuur van deze tijd te goed om niet te trachten zijn impressionistisch beeld zo geschakeerd mogelijk te maken. Vandaar ook zijn korte biografische notities van – om enkele te noemen – Kropotkin, Bevin, Kwame Nkroemah, Trotski, Nehroe, Raspoetin, die dit beeld verlevendigen en verdiepen, voorzover een impressionistische tekening dit toelaat. Tussen de laatste koloniale oorlogen en het einde van het kolonialisme ligt een halve eeuw. „Wanneer de tweede wereldoorlog ten einde is, blijkt het bewustzijn der blanke volken dieper dan ooit geschokt . . . En als . . . de volken op de puinhopen van Europa zijn achtergebleven, is het duidelijk dat zij op het continent de **plebejische** periode hebben overleefd om het **neurotische** tijdvak hunner historie binnen te treden".

Enkele dramatische momenten zijn aangrijpend beschreven, b.v. de ondergang in 1904 van de Russische vloot, die Port Arthur moest ontzetten.

Constandse's visie op dit, op ons tijdperk kan met enkele citaten worden weergegeven. B.v. dit (blz. 204): „De neurotische massaverschijnselen van onze tijd kunnen slechts worden overwonnen door het herstel ener zelfbewuste, niet-conservatieve culturele en geselecteerde categorie van mannen zonder angstcomplexen . . . Het Atlantisch noodlot is, **dat er wel een rebellerende doch geen regerende intelligentsia bestaat.** En dit (blz. 223): „Europa is als het Griekenland der Oudheid: niet meer in staat te overheersen doch nog steeds bij machte, de hoofdbron te zijn van een cultuur die de wereld veroverde. Het kan op alle terreinen kostbare diensten bewijzen. Mits het zich bevrijdt van zijn neurotische complexen, niet toelaat dat zijn élite verproletariseerd wordt. En mits de regerende minderheid moedig onbelemmerde contacten onderhoudt met de autoritaire, maar vooruitstrevende en verwesterde regenten van andere werelddelen."

En dan de laatste zin: „In het leven lust te vinden ondanks de

zekerheid dat het tragisch is: dit is wellicht de wijsheid, die zich wrok".

Alphons Matt, **Mensen volgens program.**
Baarn, Het Wereldvenster.

Dit uit het Duits vertaalde boek is van een Zwitsers journalist, die als correspondent van verschillende bladen de communistische landen van Europa intensief heeft bereisd. Hij schrijft over het leven in die landen en de er heersende ideeën. Dit alles is veelzijdiger en in zich zelf vaak tegenstrijdiger dan veelal wordt aangenomen. Matt vermijdt elke zwart-wittekening, eenvoudig omdat hij die niet juist of mogelijk acht. Zelf gaat hij uit van zijn christelijk geloof („de zuil die ons draagt"). Wat hij in het communisme verwerpt is „de loochening van het Godsbestaan". Wat hij het westen verwijt is onbegrip, onkunde en het aanleggen van westerse maatstaven voor een land als Rusland, dat zich in korte tijd uit een nog feodaal verleden heeft losgemaakt. Hij citeert in dit verband nogal eens de Franse markies De Custine die 80 jaar voor de oktoberrevolutie zo voortreffelijk over Rusland heeft geschreven. Het boek maakt de indruk dat Matt een bewonderenswaardige kennis bezit, niet slechts van Rusland, maar evenzeer van de met de Sowjet-Unie verbonden Oosteuropese landen. Uitvoerig beschrijft hij de geschiedenis van de sowjetisering van die landen, waarbij hij m.i. Joegoslavië te weinig in zijn afwijkend patroon toont. Over de Tsjechen („de Pruisen onder de Slaven") is hij het minst te spreken. Het ontstaan van de volksdemocratie hier behoefde niet eens door geweld te komen, want „achteloosheid, onkunde en lafheid" hadden de brug ertoe al geslagen.

De gebreken van het stelsel, in het bijzonder in de agrarische sector, worden duidelijk in het licht gesteld, de onpolitieke houding van de jeugd, de cultuur, de pers, de politieke elite, de vakverenigingen, de plaats van de vrouw, de verhouding tot kerk en godsdienst, dit alles en nog meer komt ter sprake. Tenslotte: dit is geen boek voor wie al vaststaat dat het Sowjeregiem volstrekt heil of volstrekte heilloosheid is, maar zeer aanbevelenswaardig voor wie meer begrip verlangt van wat zich in het niet meer weg te denken communistische deel van onze aarde afspeelt en op de andere delen zijn invloed laat gelden.

O. N.

Aan dit nummer werkten o.a. mee:

Elisabeth Augustin, schrijfster, publiceerde o.a.: „De Uitgestotene", „Moord en Doodslag in Wolhynië", „Labyrint".

M. Croiset, toneelspeler-regisseur, die o.a. gepubliceerd heeft: „De Alchemie van het ik" en „Toneelwerk".

Eveline van Deth, in 1960 naar Australië geëmigreerd, thans studente in de sociologie te Adelaide.

A. van Marle, redacteur van een Engelstalige serie wetenschappelijke werken over Indonesië.

ONTVANGEN BOEKEN

Als regel zullen ter recensie ontvangen boeken besproken worden in een van de volgende nummers.

Dr. V. E. van Vriesland: Het werkelijkheidsgehalte in de letterkunde. Querido.

L. van der Land: Het ontstaan van de Pacifistisch Socialistische Partij. De Bezige Bij.

Dr. Bernard Delfgaauw: De jonge Marx. Het Wereldvenster.

Dr. W. de Boer: Eros en Amor, Man en vrouw in Griekenland en Rome. Daamen.

H. Sibbelee en **Dr. Kwee Swan Liat:** China. Elsevier

Dr. L. Landgrebe: Moderne Filosofie. Aula reeks.

H. Platteel: Koele gedachten. Wereldbibliotheek.

Hugo Claus: De verwondering. De Bezige Bij.

Lawrence Durrell: Clea. Sijthoff.

De eerste vijf deeltjes van een serie „Kunst en Kleur", gewijd aan **Degas, Cézanne, Van Gogh en Chagall.** Sijthoff.

Gastenboek van Singel 262, Querido.

INHOUD:

J. J. Buskes, Bovengewelddadige weerbaarheid 549
Elisabeth Augustin, Het kijkgat 563
P. M. Croiset, gedichten 570
Eveline van Deth, De kleine moord 573
Nico Rost, Laat, heren rechters van Mexico-City, uw grootste schilder, David Alfare Siqueiros vrij! 574
J. J. Buskes, Tranen van vreugde 582
Anthonie Donker, De dichter Jan Campert 587
Achter de coulissen 592
Kort Bestek 597
Ex Libris 600

Let op het nieuwe gironummer
2 5 2 6 4 6
waarop het abonnementsgeld gestort moet worden !

De Nieuwe Stem

Bijzondere afleveringen die nog leverbaar zijn:

★ GELOOF-ONGELOOF, een discussie over dit onderwerp, waarvan deelnemers: W. F. Wertheim, J. J. Buskes, O. Noordenbos, B. Delfgaauw, J. Kruithof, Leo Apostel en anderen.
128 pag. (2 delen) **ƒ 3,– /Bfr. 50**

★ 12 OP 1 BALCON, waarin besproken worden: Soekarno, Ho Chi-minh, Kassem, Nasser, Tito, Verwoerd. Bourguiba, De Gaulle, Nkrumah, Salazar, Trujillo, Castro.
Een confrontatie met bestuursvormen, die gekenmerkt worden door duidelijk dictatoriale trekken.
Inleiding en samenvatting van Prof. Fr. de Jong Edz.
160 pag. en uitslaande illustratie **ƒ 3,75/Bfr. 60**

★ GARCIA LORCA-NUMMER, geheel gewijd aan de op 19 augustus 1936 vermoorde grote Spaanse dichter, met medewerking van: Prof. Dr. G. J. Geers, Francisco Carrasquer, Hendrik de Vries e.a. Met foto.
48 pag. **ƒ 1,50/Bfr.25**

★ SPANJENUMMER, een zeer objectieve beschouwing van de huidige toestand in Spanje en een vlammend protest tegen het Franco-regiem. Samengesteld door Dr. G. J. Geers, met medewerking van o.a.: Francisco Carrasquer, Jef Last, Albert Helman, Z.E. J. M. de Semprún Gurrea en vele anderen.
104 pag. en 4 pag. kunstdrukillustraties ƒ 2,80/Bfr. 40

★ KUNSTPOLITIEK NUMMER met medewerking van: Prof. N. A. Donkersloot; Mr. G. J. P. Cammelbeeck; Mr. A. de Roos; J. Kassies; J. Meulenbelt; Ben Groeneveld †; J. B. Bakema; Mr. Fr. M. Th. Klaver; Marcel van Matena; 100 jaar kunstpolitiek „Van neen tot grondwetsartikel".
108 pag. **ƒ 3,– /Bfr. 50**

★ DROOGSTOPPELNUMMER, met medewerking van: W. F. Wertheim, Mevr. A. Romein-Verschoor, P. Spigt, G. J. Resink, J. J. Buskes, J. B. Charles en Th. van Tijn. Hierin o.a. heropening discussie over de zaak van Lebak en voor het eerst in de geschiedenis een foto van Batavus Droogstoppel.
120 pag. en 4 pag. kunstdrukillustraties ƒ 3,25/Bfr. 45

Verkrijgbaar in de boekhandel en bij

UITGEVERIJ „NIMO" MONNICKENDAM

Kerkstraat 48-50 - Giro 256907 - Telefoon (02995) 336